

UČEBNÍ TEXTY VYSOKÝCH ŠKOL

Universita Karlova v Praze

Fakulta filosofická

Invent. 816

Psychologie XX. století

V.

(W. Stern, L. Klages, G. W. Allport)

Vladimír Tardy

1969

Státní pedagogické nakladatelství
Praha

William Stern

Němec William Stern /1871 - 1938/ působil především jako psycholog. Byl profesorem v Hamburku 1916 - 1933. Emigroval jako Žid po nástupu nacismu a zemřel 1938 v USA. Hlavní spisy: *Zur Psychologie der Aussage* 1902, *Differenzielle Ps.* 1911, *Die Intelligenz der Kinder* 1921, *Ps. der frühen Kindheit* 1914, *Allgemeine Ps. auf personalistischen Grundlage* 1935. Většina těchto spisů vyšla několikrát. Patří k zakladatelům soudní psychologie, k budovatelům psychologie dítěte, diferenciální psychologie a psychodiagnostiky. V Německu byl jedním z prvních představitelů psychologie osobnosti.

Personalismus je především název pro filosofický směr orientovaný nábožensky /viz Vorovka, *Americká filosofie* 1929, Kovály, *Americký personalismus* 1962 - zde různé nepřesnosti/. Hlásá, že osobnost jednotlivce je nejvyšší hodnotou ve světě a osobní bůh nejvyšší hodnotou vůbec /theistický p./. Ale William Stern - ačkoli filosof - nehlásá osobního boha.

Roku 1906 vydal první díl svého filosofického spisu "*Person und Sache*" /druhý 1918, třetí 1924/. Shledal jako psycholog, že pojem osoby je pro psychologii základní. Zabývá se jím tedy nejprve filosoficky. Pojem osoby je u něho velmi široký, znamená asi tolik co organismus, žijoucí bytost. Osobě člověka je věnována teprve další část, druhý díl /*Die menschliche Persönlichkeit*/. Třetí díl /*Werttheorie I*/ se zabývá poměrem osoby člověka k vyšším "osobám", celkům, jako národ nebo lidstvo, jichž je osoba součástí. V menším spise "*Studien zur Personwissenschaft*" I. /1930/ podává některé podstatné rysy osoby člověka, kterým nevěnoval pozornost ve svém hlavním díle. Ve spise "*Allgemeine Psychologie auf personalistischer Grundlage*" /1935/ konkretizuje personalistickou psychologii, zvláště nově psychologii citů, v celku však přece jen zůstává dosti schematickým, jako v dílech předchozích. Jeho "*Differenzielle Psychologie*" /1911/ doplňuje nauku o osobě v některých stránkách, o nichž nejednají jeho spisy předchozí.

Pojem osoby nás zajímá u Sterna především, pokud se vztahuje na osobu člověka. Onen širší pojem osoby staví Stern v protiklad k pojmu věci. Naivnímu člověku je zcela zřejmé, že osoby existují; vidí dokonce osoby tam, kde jich není /anthropomorfismus/. Teprve na vyšším stupni vývoje chápe, že jsou také neživé věci. Další stupeň vývoje, již na půdě vědy a filosofie, jest impersonalismus: "Osoba" není kategorie, osoby jsou jeden druh věcí nebo agregáty věcí. Impersonalismus vyšel z novověké fyziky a opanoval biologii a psychologii. A nyní je třeba korektury, je nutno dokonce impersonalismus úplně potříti. Stern se snaží dokázat jeho absurdnost noeticky.

Můžeme k tomu připomenouti, že se sice již koncem 19. století ozývají hlasy proti impersonalismu, zvláště proti pozitivistické jeho formě. Pro obrat psychologie má význam stanovisko Diltheyovo, Bergsonovo, Jamesovo. Avšak tito filosofové nepostavili jako heslo pojem "osoby", jako to učinil Stern. Popírali spíše jen vševládlost atomistického myšlení v psychologii, v čemž se se Sternem shodují.

V *Person und Sache I*, 16 je obecná definice osoby:

"Osoba je taková existence, která přes mnohost svých částí tvoří reálnou, svéráznou jednotu, jež má svou vlastní hodnotu a provádí tak přes mnohost dílčích funkcí jednotnou a cílesměrnou samostatnou činnost".

Tato definice osoby v širším smyslu má v sobě zahrnout živou bytost, lidskou osobnost i národ. Je to především pokus o definici organismu. Organický celek,

peaný Sternem osoba, klade se proti věcem. Poněkud jiným způsobem postupuje holismus Smutsův, ^{x/} který klade proti sumačnímu celku /jako je hromada písku/ celak skutečný /jakým je právě organismus, ale také neživý krystal/. Také Smuts vytýká vědě, že se pokoušela vystatihnout skutečnost součtovými a ne skladebnými celky. Sternova definice osoby v širším smyslu se liší od Smutsova pojetí skladebného celku znakem "Zielstrebigkeit", směřováním k cíli; Stern tedy zavádí do pojmu "osoby" účelovost, která ve Smutsově pojetí skladebného celku není. Poněvadž účelovost v plném smyslu jest jen znakem vědomého lidského snažení, je toto Sternovo rozšiřování pojmu osoby na živé bytosti biologicky nepřijatelné.

Sternova definice osoby ve formulaci pro účely psychologie zní: "Osoba je individuální svérázná celost, která působí cílesměrně, vztahuje se na sebe a je otevřena světu, žije a prožívá". Poslední znak, prožívání, je fakultativní, není stále přítomen. Podstatné znaky osoby jsou tedy celistvost, účelovost a svérázná individualita. Celost je vyjádřena dobře Leibnizovým ^{xx/} "unitas multiplex" /mnohonásobná jednota/ a je v oné širší definici /viz výše/ vysvětlena jako jednota při rozmanitosti částí a dílčích funkcí. Znaky "vztahuje se na sebe" a "je otevřen světu" rozvádějí účelovost osoby. Osoba je cílem sama sobě a k světu je vždy ve vztahu, a to jednak pasivním, jednak aktivním; reaguje na svět a produkuje ve světě. Účelovost osoby je buď úmyslná /osoba chce něco působit/ anebo nevědomá /organismus sleduje sebezachování a seberozvoj/. Poměr žití a prožívání je stanoven větou: "prožívání vyrůstá ze žití a do něho vrůstá"; není tu protikladu. Nevědomé žití je primární, vědomí sekundární, což však neznamená nepodstatné.

Touto definicí osoby se Stern programově staví proti impersonalizmu. Impersonalizmus popírá individualitu ve smyslu svéráznosti, svéráznosti a tvořivosti. Pro Sterna je rovněž "individualita" kategorií. Je a priori nutné chápat předměty jako individua. Pojem osoby je však bohatší než pojem individua. Objektivním kritériem individuality jest jednota imanentního dění. Tato jednota je svérázná: tot leges, quot personae. Je tolik různých zákonů, kolik je osob. Každá osoba má /kromě obecné zákonitosti/ zákonitost svoji, individuální. Tato zákonitost však není pevná, nýbrž vyvíjí se, např. učením novým výkonům, které se pak mohou stereotypně opakovat. Vedle opakování je ve svéráznosti obsažena také tvořivost.

- V zdůraznění svéráznosti osoby stýká se Stern s charakterologem Klagesem. V oceňování tvořivosti s Bergsonem. Klages zdůrazňuje intuitivně nazíratelnou charakterističnost osoby, nikoli její individuální stejnotvárnost, tj. opakování téhož individuálního zákona během života. Klade důraz na svéráz, na na svéráznost. Svéráznost je možno zjišťovat takřka přírodovědecky jakožto opakování téhož znaku v různých výrazech a projevech téže osoby /sr. znovuvýskyt týchž znaků u individuí téhož živočišného nebo rostlinného druhu/, svéráz podle Klagesa je nutno zřít. U Bergsona je tvořivost kladena do pólu života, konservativnost do pólu hmoty. Stern, který je ostatně asi pod vlivem Bergsonovým, pojímá obojí jako znaky osoby, jež jsou spolu v účelovém vztahu; jsou to dvě fáze téhož procesu. Stavba nervového systému je účelná právě vzhledem k tomuto uchovávacímu získaného pokroku.

Svéráznost, svéráznost a tvořivost mají hlasatele, kteří jsou významnější než Stern. William Stern jako systematik vytkl však všechny tyto znaky osoby

x/ Smuts, Holism and Evolution 1926, viz také Adamec, Holismus 1966

xx/ Leibniz může být nazván prvním filosofem personalistou; existují jen živé jednotky mnohé sice méně jasné než lidská duše, ale nejvyšší a základní je osoba ni bůh.

jako podstatné. Svěrákonitost je možno vskutku zjišťovat objektivním pozorováním. Tato myšlenka pronikla v padesátých letech i do americké klinické psychologie. Impersonalismus se uchyluje proto k hypotéze, že je to svěrákonitost zdánlivá, stejně jako je mu zdánlivá produktivnost. Zřetelný svěrák pak jednoduše odmítá pro nepřipustnost intuice ve vědě. O zřetelní svěráku se dovíme podrobnosti u K l a - g e s s a . Zde jen konstatujeme, že Stern je proti impersonalismu v právu, když zdůrazňuje, že osoba je svěrákonitá, svěrázná a tvořivá.

Nesmíme si ovšem myslet, že tyto vlastnosti činí každé individuum něčím nerovnatelným s individui ostatními. I ten nejobyčejnější člověk musí být tvořivý, musí se přizpůsobit svým životním okolnostem; tím ještě nevzniká nic podstatně nového. Tvořivost toho stupně, jako mají vynikající umělci, je řídká. Rovněž tak svěrák člověka se leckdy týká jen podružných věcí a leží daleko patrněji v jeho individuálních zkušenostech a jejich zpracování než ve vysuzované vrozené odlišnosti. Vrozené lidské vlohy jsou sice velmi rozdílné, ale podobnosti mezi lidmi jsou rovněž podstatné. Je to také podmínka pro soudržnost lidské společnosti; různosti, které se ve společnosti doplňují, jsou ovšem obohacením společnosti. Impersonalismus uznával jen stejnotvárnou, obecnou skutečnost. Ve skutečnosti jsou různé stupně skutečnosti /neživá hmota, živá hmota, hmota oduševněná/; čím vyšší, tím více svěráku a tvořivosti. Ale to není popíráním determinismu a možnosti dedukce individuálního z obecného. Svěrák se dá analyzovat v obecné logické prvky a i tvořivost je podrobena obecným zákonům synthetickým. Nekloníme se nikterak k irracionalismu, který v svěráku osoby vidí něco mystického a vědeckému rozboru se vymykajícího. -

Stern pokračuje: I m p e r s o n a l i s m u s d á l e p o p í r á c e l i s t v o s t ; připouští jenom agregáty. Osoba se mu rozpadá v agregát představ zákonitě asociovaných. U Sterna je osoba primární. Představy a vůbec zážitky jsou její nesamostatné části.

Pojetí tvarových psychologů dává pojmu celistvost určitější smysl než je tomu u Sterna. Ostatně některé Sternovy pojmy, o nichž bude v dalším řeč, také pojem celistvosti diferencují. W. K ö h l e r ukázal, že celky se vyskytují v stejném smyslu v dění fyzikálním jako v duševním /v pojetí tvarové psychologie/. Bylo by tedy nutno vyjádřiti zřetelněji, co se tou celistvostí míní, měl-li by být vytčen rozdíl proti impersonalismu. Humovo pojetí duševního života, krajní atomismus, je dnes tak překonán, že nás jeho potírání nezajímá. Stern má v tomto bodě pravdu, ale chudou.

Na Sternovu pojetí je správné to, že si uvědomuje rozdíl nižších a vyšších forem skutečnosti; individua vyšších forem mají svěráznější tvořivost. Ale neoprávněně dělí skutečnost na dva druhy existencí: věci a osoby. Tím odděluje neživou hmotu ostře od živé, v níž do jednoho pojmu shrnuje tak různé předměty jako organismus a národ. Přejít od nižších forem skutečnosti k vyšším je vývojový vcelku spojitý, ale s místy náhlých změn. Postavíme-li proti člověku atom, je tu ovšem ohromný rozdíl. Pro fyziku jsou atomy téhož prvku stejné, bez svěráku a neproduktivní. A přece se i atomy téhož prvku liší. Jakmile hmotný celek uchovává stopy své historie, individualizuje se. A tuto vlastnost mají prokazatelně již neživé koloidy, živá bílkovina pak v míře ještě větší. Kde začíná ve vývojové řadě jedinečnost? Již u koloidu, který se liší svou historií od jiného koloidu téhož druhu? Nebo teprve u tvořivého umělce? A tak se Sternův protiklad netvořivé věci a tvořivé osoby relativizuje. Bergson chtěl netvořivost přičíst hmotě a tvořivost životnímu elánu. Ale biologové jej jednomyslně odmítli. Opakování

a tvoření jsou dva póly jediné skutečnosti. Tvoření u neživé hmoty /jako vznik atomů nebo vznik hvězd/ probíhá většinou v jiných časových a prostorových dimenzích než jsou přiměřené našim smyslům a je kvalitativně jednodušší než tvoření duševní. Fyzik se může spokojit libovolným kusem hmoty, chce-li zkoumat zákony mechaniky. Chemik si může vzít libovolnou část nějaké látky, chce-li zkoumat její chemické vlastnosti. Biolog si může vzít libovolné individuum určitého druhu, chce-li dospět k vědeckému vystižení druhu. Ale zde už se začíná hlásit variabilita individuí uvnitř téhož druhu, který v anorganických vědách můžeme často /ač ne vždy/ zanedbat. Psycholog pak již nezbytně musí vedle obecného lidského duševna vzít zřetel k individuální historii a svérázu jedince. -

Celistvost funkcí osoby znamená Sternerovi účelnost. Tuto kategorii probírá důkladně. Impersonalismus popírá teleologickou zákonitost jako jiný druh zákonitosti proti kauzalitě. Věda má podle impersonalismu za úkol popsat zákonité současnosti a následnosti. Pro personalistu Sterna není teleologie pouze jiným způsobem chápání stále téhož faktu kauzality - jak to často filosofové chtěli pojímat - to by byla pouhá teleologie formální. Formálně je možno libovolný následek označit jako "účel" a to, co mu předchází jako příčina, jsou pak prostředky. Ale existuje také faktická účelnost. První otázkou jest, podle čeho se poznají skutečné účelové jednotky, které jsou uzlovými body popisu světa. Odpověď: podle procesu sebezachování. Když se na předmětu projevuje tento proces, je to účelnost vnitřní, na rozdíl od vnější účelnosti, vztahu mezi účelem a prostředkem, když si účel bytost sama zvolí. Děje sebezachovávající jsou objektivním kritériem účelnosti. Sebezachováváním není však účelnost osobě vyčerpává. Existuje také účelnost produktivní, účelovost seberozvoje.

Není ovšem myslitelné, aby při účelových jevech působila budoucnost /cíl/ na přítomnost. Budoucí cíl je zastoupen přítomnou tendencí. Je-li tato tendence vědomá, je to úmysl; neuvědoměnou, potenciální tendenci nazývá Stern vlohou /die Anlage/ čili disposicí. Disposice je psychofysicky neutrální, není ani čistě duševní ani čistě tělesná. Z faktu sebezachovávání osoby plyne existence důležité disposice k sebezachování, čili pudu sebezáchovy. "Omne ens in suo esse perseverare conatur" /Spinoza: "Každá bytost se snaží setrvávat ve svém bytí"/. Druhou základní tendencí živých bytostí je tendence k rozvoji.

Ale nezavádějí se tím, ptá se Stern, nové zbytečné entity pudu sebezachování a pudu rozvoje? Neobjevují se zde staré "mohutnosti" v nové podobě? Nikoli. Jsou to zvláště důležité případy pojmů disposičních, v psychologii nepostradatelných, jako je pojem přizpůsobivosti, iritability, dědičnosti, regulační schopnosti v biologii, jako pojem intelektu, paměti, temperamentu, nadání aj. v psychologii, pojem síly ve fyzice.

Živé bytosti z kausálních souvislostí vysvětlit nelze; nanejvýš jen výseky, části, nikdy ne celek.

Tím jsme podali podle Sterna výklad podstatných znaků osoby v širším smyslu, tedy v obvyklé terminologii podstatné znaky organismu, živé bytosti.

Pojem pudu sebezáchovy je podle mého názoru vadný. Stern si je ovšem vědom toho, že vědomé účelnosti v organickém dění není. Vedle vědomých sklonů má člověk i zvíře puzení, které je zařazeno do průběhu života tak, že slouží k jeho udržení, nebo rozmnožení, ale takový cíl si živočich neuvědomuje.

Pohlavní pud vede k udržení druhu, ale živočich si to neuvědomuje a nemusí

si to v pudovém jednání uvědomovat ani člověk. Správné je tedy říci, že živočichové mají také tendence, jichž význam pro udržení individua neb druhu si neuvědomují. Prožívají však směřování k bližšímu cíli, např. snahu přiblížit se potravě, uchvátit ji. Ale toto prožívané směřování, které je předstupněm jasněho chtění cíle u člověka, není tendence sebezachování, nebo jindy zase tendence zachování rodu. Taková tendence neexistuje, leč u člověka, který si kladě vědomý cíl udržet sebe, své zdraví, život, nebo svůj rod. Existují různá zařízení organismu, která za obvyklých podmínek s určitou pravděpodobností zajišťují jeho zachování event. reprodukci. Takovým zařízením je např. vzrůst hustší srsti na zimu, ale také pudová tendence jako např. pít při žízní. To prvé je příkladem zcela neduševního zařízení, druhé má také duševní stránku, a proto zde mluvíme právem o tendenci. Ale oběma těmito zařízením je společné, že tu není žádného vědomí /aspoň u zvířete/ účelnosti s ohledem k udržení života. Z toho, že pudové směřování je spojeno s anticipačním prožíváním cíle /což můžeme u vyšších živočichů předpokládat/, že je tedy předstupněm vědomé účelnosti, nesmíme přecházet k představě účelnosti ve smyslu sebezachování nebo zachování rodu. Adaptaci živé bytosti, která je uskutečněna množstvím různých zařízení, nesmíme prohlašovat za účelnost, neboť v jejím pojmu není nic psychického, jen některá zařízení mohou být psychická.

William Stern zavádí sem tedy pojem účelnosti neprávem. Biologové se snaží /většinou/ zbavit se tohoto pojmu účelnosti a užívají pro příslušné úkazy pojmu adaptace. "Bylo jednou z největších zásluh Darwinových, že ukázal, že účelnost struktury a funkce organismů je jen zdánlivá", praví známý současný biolog Julian Huxley. Adaptace je však faktem, který marně pojímali biologové účelově. /Huxley, Evolution 1942, 412/.

Slovo adaptace znamená, že něco je vhodné k něčemu; zdálo by se tedy, že se tu skrytě znovu ohlašuje účelnost. Ve skutečnosti je vhodnost struktury a funkce organismu nebo jeho části k zachování celku prostě vztah dvou znaků téhož celku mezi sebou; jedním z těchto znaků je trvání přes stálé poruchy, druhým znakem je určité zařízení buď spíše vnitřní nebo spíše ve vztahu k okolí, které toto trvání podporuje. Slovo "vhodný" je ovšem teleologické a cizím názvem adaptace se to neruší. Proto je výhodnější název jiný, např. znaky celkovztažné pro zařízení podporující udržení celku, tedy života individua. Biolog holista Bělehrádek má pravdu, že logika pojmy týkající se celku zanedbávala; tím se umožňovalo bujení teleologické metafyziky života. Pod mylným názvem účelnost skrývá se dále ta vlastnost živých bytostí, že dosahují téhož vyznačeného stavu za různých podmínek různými způsoby. Tak např. brouk může strnout nebo utíkat, čímž se zachová /s jakousi pravděpodobností/. Učeliví živočichové mají pak k dispozici velmi rozmanité způsoby chování pro různé druhy nebezpečí. Tato rozmanitost zařízení k jednotlivým druhům cílů k sebezachování a reprodukci života vůbec souvisí s tím, že organismy jsou ohrožovány velmi různými způsoby; mohou se udržet jen mnohostranným zajišťováním proti nebezpečí. Větší diferenciace organických celků proti anorganickým zaručuje jejich vyšší celkovitost.

Tím přecházíme od Sternova teleologismu, který je chybným zaváděním účelnosti do životního dění, k tomu, co chtěl Stern na živých bytostech vystihnout jako podstatné. Je to jejich zvláštní celkovitost. Reprodukci organismů, která ve Sternově definici "osoby" v širším smyslu obsažena není a která také není v pojmu skladebného celku, necháme stranou. Celkovitost, jak známo, propaguje holismus. Organismus a v psychologii osoba jest skladebný celek. Nebudeme zde rozebírat Smutsovo pojetí celku, které je nevědecké, metafyzické a zavádí účelové pojetí celku stejně, jako to činí Stern. Nemůžeme zde probírat ani Bělehrádkův pokus o

vědeckou definicí skladebného celku; jde mu o definici, pod kterou by spadaly jak celky neživé /jako molekula, krystal/, tak živé. V této definici nejsou charakteristické znaky celku osobnosti proti jiným celkům.

Celek a část jsou vztažné kategorie: celek předpokládá své části a znaky; části a znaky jsou nesamostatné, zařazené do celku. Mluvíme o celku, klademe důraz na jednotnost dané skutečnosti, mluvíme o částech a znacích, věnujeme si její mnohosti; mnohost může být jindy také nejednotná, jako jsou rozrážené kameny. Celek je mnohost jednotná. Toto spojení není statické, nýbrž dynamické, tj. působí tu protichůdné síly a nastávají tu děje. Existují síly celkovorné a celkoborné. Proto celky vznikají a vždy také zanikají. Celek bývá zase částí celku většího, v němž je relativně samostatný. Větší celek nemusí být celkem výše organizovaným /např. v kolonii buněk je jednotlivá buňka podrobněji organizována než je organizována kolonie. Podrobněji rozlišujeme na celku části /resp. jednotlivé znaky/ a vztah částí, což je struktura celku. U některých celků se mohou části vyměňovat, nahrazovat podobnými, při čemž se struktura v podstatě udržuje. Při stálé výměně látek si zachovává organizace zhruba svou strukturu /ale i další vlastnosti/, ač vyměňuje hmotu; většinou zůstávají i jednotlivé orgány a vyměňují se teprve buňky /u kůže i jinde/ nebo jen hmota buněk /např. nervových/. Ponecháme-li podstatné vlastnosti lidského těla zůstávají přes tyto změny zachovány, nazýváme tělo s vyměněnou hmotou též tělem. Organismy jsou vyššími celky než např. molekuly. Molekula soli se může rozložit v prvky ve vodě, ale když nastane opět spojení dvou ionů sodíku a chloru, nevznikne též molekula. Organismy se naproti tomu vyznačují tím, že jsou stále stavěny i bořeny, ale po malých částech a se zachováním struktury a funkce, takže zůstává totožnost celku, ač ne totožnost absolutní. Spojení změny a zachovávání je u organismu vyššího druhu než u neorganických celků.

Ke kritice teleologismu a holismu přispěla podstatně kybernetická pojetí soustav, které uchovávají svůj stav vůči poruchám buďto tím, že malé poruchy odstraňují nebo že na rušivé vlivy reagují dříve než plně zasáhnou soustavu /sr. Ashby, Kybernetika/. Podrobněji pro organismy zpracoval pojem soustavy Bertalanffy.

Budeme dále potřebovat vytčení zvláštního rázu celkovitosti osoby. Ale název osoba pro živé bytosti vůbec nutno zamítnout. Kromě znaku účelovosti musí odpadnout ze Sternova pokusu o definici organismu /"osoby" v širším smyslu/ také znak vlastní hodnoty; vlastní hodnotu má nepochybně teprve člověk z hlediska lidského hodnocení.

Organismus projevuje sebezachování v neskonale větší míře než systémy anorganické, je daleko složitější, a proto zachovávání jeho existence charakteristických vlastností je ve srovnání se světem neživým překvapující a dobře od neživé hmoty odlišující znak. Sledujeme-li osobu s její stránky psychické, má ovšem ještě další znaky oné Sternovy "účelnosti", tj. způsoby chování a reakcí, které nemají analoga u neživé hmoty a dají se charakterisovat jako uskutečňování určitého stavu za proměnlivých podmínek a překážek. Místo "účelnost" říkejme tedy "uskutečňování určitého stavu za proměnlivých podmínek a překážek". Uskutečňování nemusí být dokonalé, může být jen přiblížením k onomu význačnému stavu. Např. člověk chce mít klid. Sotva ho částečně dosáhne, je tu zas už nové vyrušení a hledání klidu začíná znova. Co je ten "určitý stav", k němuž se živá bytost blíží, to se buď dá zjistit objektivním pozorováním nebo podle subjektivní představy, že tento stav je žádoucí. V tomto druhém případě je účelnost uvědomělá.

Stavy, jichž opětovně organismus dosahuje, jsou určité složení vnitřního prostředí, vnitřní teplota ap.

Z hlediska psychologie přitahuje mnoho speciálních úkolů, které živá bytost sleduje. Kromě toho však mohou být i v duševním životě uskutečňovány pravidelně vynášené stavy za proměnlivých podmínek a překážek i bez vědomí cíle. Jsou např. lidé, kteří vyhledávají situace, které pro ně nic dobrého neznamenaají, tak pravdělně, jako vy v tom byla ukrytá tendence.

Kdežto tedy Sternův pojem účelnosti je nutno nahradit objektivním znakem dosažení význačného stavu za proměnlivých podmínek, uvádí Stern správně jako podstatný znak osoby svéráz a tvořivost. Pro psychologii osoby má ovšem svéráz osoby daleko větší význam než protělovědu, která se neobejde bez typologie. Svéráz jednotlivce po stránce psychické je mnohem větší než po stránce tělesné, ať už je tomu tak při prostém pozorování.

O individualitě, ve smyslu nedělitelnosti, prohlásil J.B.S. Haldane, že jest u živých bytostí znakem připouštějícím odstupňování /Marxistická filosofie a přírodní vědy 1946/. Stern má na mysli individualnost ve smyslu svéráznosti. Také tento znak živé bytosti má stupně. Celkem vzato s postupující složitostí organických druhů stoupá variabilita individuí uvnitř druhu /er. Williams, Individuality/. U člověka dosahuje největší rozmanitosti, ne ovšem např. v barvě těla nebo rozmanitosti plic, ale se to v obličejí a ještě více duševně. Člověk je jak svérázný, tak podobný ostatním. Klasické svéráznosti jako Stern upozornili správně na to, že psychologie nesmí zanedbávat svéráznost osobnosti, ale neřekli se stejným důrazem, že každá osoba má mnoho znaků shodných a podobných s osobami jinými.

Přistupme k podrobnější personalistické charakteristice osobnosti lidské, zvláště podle II. dílu episu "Person and Sache", nazvaného "Die menschliche Persönlichkeit". V prvních dvou částech pojednávajících o entelechii osobnosti a o konvergenci osobnosti a světa se stanoví pojmy, které se většinou dají aplikovat na živé bytosti vůbec. Účelovost možno pozorovat se tří stran: vlastní cíle osoby, vztahy její k cílům jiným, převzetí cizích cílů za cíl vlastní /introcepce/. Pojmy sebezáchovy a sebezrovoje jsou tu rozvedeny podrobněji než v díle prvním. Sebezáchova znatí 1. zachování bytí osoby, 2. zachování jejího obsahu životního /mněmé/ a 3. přizpůsobování prostředí, aby osobě vyhovovalo. Není ji dosaženo dokonale v žádném směru; na konec živá bytost přece jen umírá; také paměť nedrží všecko. Sebezrovoj je jednak zráním vrozených dispozic, tj. sebezrovoj konservativní, jednak je produktivní, tvoří nové projevy životní, které nelze vystihnout formulováním jejích cíle.

Zachování bytí a přizpůsobování prostředí jsou všeobecné znaky organismu; zachování obsahu platí pro lidskou paměť, kdežto slovo mněmé použití Sternem navazuje na Samonovo učení o paměti-mněmé jakožto podkladu veškerého života.

Toto učení však biologové nepřijímají; je to hypotéza psychologická, výklad organického dění podle vzoru dění duševního: zvyky živočichů zachovávají individuální zkušenost, pudů zachovávají chování druhu; ale jen v případě individuálního opakování mluvíme o paměti. Ale jest paměť případem sebezáchovy, jak tomu chce Stern? Myslí, že to je jen slovní hra. Paměť sice slouží sebezáchově, ale zachování minulosti není cílem člověka; jen ve zvláštních případech historického zájmu apod. -

Cizí cíle jsou buď cíle "osob" nadřazených nebo souřadných, nebo cíle ideové, specificky lidské. Příkladem budiž idea národní, která - jako vůbec ideje podle Sterna - jest projevem vnitřní účelnosti "osobnosti" národa, nadřazené osobám jeho příslušníků. Jsou tedy cíle ideové případem "hypertelie", tj. cíle nadřazených "osob"; tak se hypertelie projevuje v lidském duchu. Existuje však i nevědomé působení ideí. Přijme-li individuum cíl vyjádřený takovou ideou za svůj, je to introcepce.

Stern zcela správně na rozdíl od individualistů konstatuje, že lidské individuum patří do zákonitosti vyšších celků, nazývá je však mylně "osobami". Podrobnosti rozvádí ve III. díle "Person und Sache" /o hodnotách/.

Vztah k účelům souřadných bytostí, syntelie, tedy u člověka vztahy k lidem jakožto individuí, je východiskem psychologie sociální, vztah k účelům nadřazeným, hypertelie a introcepce, je východiskem psychologie kulturní. Tyto vztahy člověka k jiným lidem, k společenským celkům a ke kulturním ideálům jsou podstatné pro jeho duševní /ale i tělesný/ život. /Zdežádá jinak to koncipuje sociolog Talcott Parsons, který rovněž označuje za podstatné zapojení osobnosti do společenských skupin - počínaje dvojicí - a jeho podřízení kulturním normám./ Stern stanoví tyto vztahy, ale ve své psychologii je nespracovává podrobněji; je to zase jen psychologie obecná. Dokonce neprovádí ani klasifikaci osobních tendencí /jako např. McDougall/, naopak zdůrazňuje jejich neurčitost /elasticitu instinktů/ a vznikání nových tendencí. S touto abstraktností kontrastuje jeho psychologie dítěte, kde je podrobně líčeno dětské sebevědomí, svéhlavost, smysl pro čest, citlivost, pýcha, stud, strach, bázeň, láska, nenávisť, žárlivost, krutost, soucit, altruismus.

Ve spise "Die menschliche Persönlichkeit" zabývá se Stern dále pojmem dispozice. Přijímá tu znaky dispozice ze své "Differenzielle Psychologie". Dispozice jsou samostatné, v nich jen vyzařuje entelechie /účelový princip/ osoby, nejsou to momenty celkové účelnosti osoby, jsou to možnosti, které mohou být aktualizovány v určitých mezích, ne jednoznačně /viz dále konvergence dispozice osoby a prostředí, v němž žije/. Každá dispozice je zároveň tendencí /udává směr/ a potenci, schopností. Je možno převážně pozorovat jednu nebo druhou stránku a tak mluvit o dispozicích směrových a dispozicích výskroje. Směrové dispozice jsou vzhledem k celkové entelechii osoby významnější, než prostředkové dispozice "výskroje". Obojí se ovšem doplňují v účelný celek. Dispozice se mění - zde kritizuje Stern aplikaci mendelismu na ně, zvláště na duševní vlastnosti. Dispozice jsou psychicky neutrální - ani jen tělesné, ani jen duševní - je však možno užívat pro některé z nich názvu dispozice psychické, tj. dispozice jen psychických fenoménů, jako např. myšlení.

Sternův pojem dispozice musíme zbavit jeho teleologismu. Dispozice mají i chemické prvky, např. ke slučování. V tom nevidíme nic účelného. Také dispozici k tuberkulóze nenazveme účelnou. Dispozici k vstupu do dospělosti však aristotelikové nazývají účelovou příčinou. Na rozdíl od dispozice k určité nemoci, jako je tuberkulóza, je dispozice k dosažení dospělosti případem normálním, nikoli vyjimečným. Nadto je dispozice k vývoji organismu kvalitativně určena z nitra, kdežto prostředí dostává podmínky významné spíše kvantitativně /málo potravy - mály vzrůst ap./; dispozice k tuberkulóze je pak uváděna ve skutečnost za- sazením vnějšího činitele. Dispozice k znaku g znamená stav předmětu, který za určitých dalších podmínek vede k uskutečnění tohoto znaku g. Říkáme, že dispozi-

ce je větší, když pravděpodobnost k uskutečnění je větší.

Tak jako určité zařízení či znak organismu /např. ochranné zbarvení, vylučování jedu aj./ je dílčí znak vztahovaný k zachování celistvosti organismu, jest i celkově vývojová dispozice /přítomná/ ve vztahu k budoucí struktuře celku; jiné dispozice jsou v přímém vztahu k uskutečnění dílčího znaku. Společné je oběma těmto případům tzv. účelnosti, že jde o podmínku význačného stavu organismu, o vztah jednoho znaku celku k druhému. Někdy se takový vztahům říká funkční.

To, co jsme doposud řekli o dispozicích, platí o tom, co Stern nazývá směrové dispozice, dispozice k něčemu. Zárodek má dispozice, tj. přítomný stav směřující k složitějšímu stavu pozdějšímu. Přítomný stav vždycky k něčemu směřuje, ať u živé hmoty, či neživé; přítomnost není statická, skutečnost má vždy v sobě možnosti - ať ne vždy dokonale určené nebo určené do té míry jako to má zárodek živé bytosti. Vědomé sklony jsou zvláštním případem dispozic, zde je účelnost skutečná.

Výbrojová dispozice ve smyslu Sternově je totéž co schopnost, na rozdíl od sklonu k něčemu; vedle dispozice směrové má člověk větší nebo menší schopnost k dosažení toho, k čemu vede sklon. Vyzbrojení schopností jeví se teleologovi Sternovi jako prostředek. Tak jako voják má zbraně, má člověk vůbec schopnosti. Ale zbraně jsou prostředky vědomě volenými, kdežto schopnosti nikoli. Člověk může ovšem své schopnosti poznat a pak na ně spoléhat jako na nástroje. Schopnost je schopností k něčemu, ale to ještě neznamená vědomou účelnost. Schopnost je zase potenciální vlastnost, dispozice. Týká se buď stupně dokonalosti určitých úkonů nebo vůbec existence nějaké funkce /např. schopnost orientovat se jako poštovní holub/.

Stern mylně tvrdí, že každá dispozice je zároveň směrovou i výbrojovou. To platí nejspíše u instinktů; zvíře má např. instinktivní cíl dosáhnout potravy i schopnost dosáhnout ji. Nastaví-li se potřeba potravy, uvádí se v činnost zmocnit se jí. Stern však poznamenává, že některé schopnosti slouží různým pudovým cílům, např. běh za kořistí, běh při útěku. U člověka je mnoho přání, k jejichž dosažení se mu nedostává schopností.

Němivost a neurčitost dispozic - charakteristické to pojetí pro personalistickou psychologii Sternovu - je zvláště podrobně formulována ve spise "Studien zur Personwissenschaft I" v kapitole "Abhebung und Einbettung", oddíl "Gestalt und Ungestalt". Tato dvojice pojmů "Abhebung und Einbettung" je Sternem důsledně aplikována na psychologii osoby. Jako přibližného překladu těchto termínů budeme užívat slov "vystupuje" a "tkví".

Pojmy vystupování a tkvění, jež si můžeme geometricky představit na vztahu hory, která vystupuje do výše z pohoří, v němž tkví, jsou statické; to se shoduje s jednou stránkou Sternova pojetí, totiž bere-li vystupování a tkvění jako stavy. Ale kromě toho je pojímá také jako procesy. Vysvětlíme tyto Sternovy pojmy několika příklady nepsychologickými. Představíme-li si místo pohoří a hor hladinu a vlny, vidíme právě rozdíl mezi statickým a dynamickým pojetím vystupování a tkvění. Vlna skutečně vystoupí, je to děj, a zase splyne s hladinou. Vlna zapadne; to je jeden druh děje; jiný, také Sternem sem počítaný, je vzrůst: na větví vyrostle list a nevrátí se zpět do větve; na konec snad odpadne. Ale zde už se dostáváme k další specifikaci pojmu "vystupování a tkvění", která vede k pojmu dispozice. Představíme si totiž, že list byl nějak předurčen ve větví, a za druhé víme, že větev je živá a on zase dodává ze vzduchu uhlikovou potravu větví.

Je tu tedy vztah mezi větví a listem ještě dřív, než započal vzrůst listu, a ještě potom, kdy vzrůst je ukončen. Podobný vztah je u Sterna mezi pojmem dispozice a aktualizace /speciálně aktuálním prožíváním duševním/. Rozdíl vidíme v tom, že list je prostorově samostatný proti větví, kdežto u aktuálních vlastností osoby není analogické samostatnosti proti osobě, vztah je užší. Ostatně příklad "větev-list" jsem uvedl sám, abychom si uvědomili rozmanitost toho, co se skrývá pod neurčitými výrazy "vystupování a tkvění". Tuto dvojici aplikuje Stern na vztah dispozice a její aktualizace v celku vhodné, ale méně již se hodí na "hloubkovou dimenzi osoby". V hloubi osoby je podle jeho představy podobný stav jako pod hladinou rozvinuté vody, nastává tam jakási splývání toho, co je nahoře rozlišeno ve vlny. Tato představa Sternova je nesprávná. Může-li např. sen sloužit jako obraz nevědomí, pak tu sice jsou úkazy "zhoštění", ale soudíme odtud také na ostře rozličitelné tendence. Další Sternova aplikace této dvojice se týká psychologie citění.

Pro spolupůsobení osoby a světa vytvořil Stern "nauku o konvergenzi", potíranou v unesení o "pedologických zvrácenostech v komissariátech výchovy" z r.1936. Stern totiž propagoval celkovou nauku o dítěti dle pedologie.^{2/} Nauku o konvergenzi shrnuje v tyto zásady: 1. na každém skutečném bytí a činnosti osoby je zároveň účasten faktor vnější a vnitřní, osoba se svou minulostí i její okolí. 2. Žádný z těchto činitelů není přednější. Od případu k případu jest jejich poměr kvalitativně jiný. 3. Působení obou faktorů je skutečné i chronické. 4. Osoba se účastní spolučinnosti se světem jako celek.

Konvergenční teorie se vyhýbá krajnostem nativismu /vše v osobě je vrozené/ i empirismu /všecko je získané vlivy prostředí - dlouho hlásáno v psychologii sovětské jako rozhodující vliv výchovy/. Kromě bodu 4. je dnes "konvergenční teorie" biologickou samozřejmostí. Naproti tomu není samozřejmé, že se ve spolučinnosti osoby a světa účastní osoba jako celek. Krajně opačné stanovisko je dáno behavioristickou formulí S-R /podnět-reakce/. Tak se u Thorndika rozpádá člověk na spousty reakčních spojů, které sice mají společné elementy, ale ne každý s každým; je možno dobře uvažovat každý spolu samostatně. Tímto problémem se zabývá u nás podrobně Starý ^{xx/} a dospívá k negaci atomistického pojetí reflexologů a behavioristů, ale nepodává zase tak radikálně celostní formuli jako Stern.

Celostní hledisko stává Sterna také proti mendelizmu, který izoluje geny, a to je úplně v souladu s jeho výše vyličeným pojetím dispozice, jež vyrůstá z málo určeného základu osobnosti.

V rámci konvergenční teorie podává Stern formy "činné osobnosti"; podle formy rozlišuje reakce 1. na restituce poruchy, 2. na přispůsobení a 3. na aktualizaci za základě vnějšího podnětu a dělí je dále podle vztahu času na a/ opakování minulé reakce /tj. reflexy/ b/ řízení nově se v přítomnosti tvořící, individualizované /die Steuerung/ a c/ na anticipace /die Vorwegnahme/.

Toto dělení je pouštně schematické. Důležitější je, že se výslovně zabývá spontánními akcemi, v čemž je zase na opačném pólu proti behaviorismu a reflexologům, kteří si věnovali jen reakci. Některé pojmy, které razí v této oblasti, jsou skutečně nové. Již při reakci je osoba spontánní, žádá si podnět /der Reizhunger/, vybírá mezi nimi /die Reizauslese/, jako zase naopak při spontánní akci je člověk

x/ Pedologie kulturním požadavkem, přeložil Cyril Stejskal, Praha 1921.
xx/Hlad, 1937, kap. 9. Problém podmíněných reakcí /94-109/.

také reaktivní. Spontánní akce je buď utváření /např. umělecké/ nebo řízení /např. politické/.

V tomto zdůrazňování spontaneity živých bytostí není ovšem Stern osamocen. Proti asociální psychologii udržely se stále směry, zdůrazňující aktivitu ducha /Lotze, James, Höffding, Wundt aj./. Charakteristický pro Sterna jest však pojem plasticity /Bildsamkeit/ osoby. Již svou paměť /v širším smyslu biologickém - smyslu/ je osoba plastická, uchovává otisky zkušenosti, se však jako vosková deska; vedle uchovávající plasticity má však osoba také plastičnost zpracovávající /jako např. smíšená introcepce/. Tvárliвість osoby jeví se při přechodu od dispozic k aktuálnosti a při přeměnách dispozic.

Z knihy "Die menschliche Persönlichkeit" nepodává ani v náznaku málo významnou kapitolu o měnění u osoby /hlavně v psychofysice/ a nauku o prožívání osoby, kde Stern zavádí také pojem nevědomí a klamů vědomí. Tuto stránku lidské osoby osvětlil důkladněji Nietzsche a Freud; Sternovy pojmy jsou proti tomu bezvýznamné. Pozoruhodné je uvedení sebeklamu, který má ten, kdo slouží celku a domnívá se, že jedná jen pro sebe. /I to je u Nietzsche./

Ve spise "Studien zur Personwissenschaft" I. díl /víc nevyšlo/ vypracoval Stern nauku o "dimenzích osoby" a obohatil své pojmosloví o pojmy "Bedeutung und Deutung" /význam a výklad/. Pojem význam, významu vyskytuje se již v účelnosti biologické a nebyl by tedy v Sternově systému něčím novým, ale kromě tohoto teleologického významu čili "Dienstbedeutung" /účelmu sloužit/ projevuje se u osoby také symbolický význam čili "Strahlbedeutung" /být vynášením, výrazem něčeho/. Oko není jen orgánem vidění, nýbrž také vyjadřuje duši. Jako v nauce o klamech vědomí, tak i zde je Stern jen klasifikátorem, nikoli objevitelem jako Klages /Klagesa však vůbec necituje/. Freudovy "výklady" /Deutung/ jsou podle Sterna teleologické, z prostředků soudí na cíl; výklady osoby z jejího výrazu jsou podle Sternovy terminologie "symbolické"; vyřadají zakotvení v nauce o celku osoby, ne v pouhé psychologii /vědomí/, poněvadž nositelem symbolů je tělo. Nauka o konvergenzi je prohloubena se stránky subjektivní pojmem personálního světa. Zase opíše systematicky než originálně /předchůdcem je Lewin/. Osoba je středem svého světa 1. prostorově, 2. časově, 3. funkčně, tj. jest cílem i východiškem činnosti; dále významově, a to 4. významem účelovým a 5. symbolickým. Svět vybízí osobu k reakcím a je materiálem k spontánním akcím. Osoba je připravena přijímat určité popudy a zaměřena k určitým činnostem ve světě. Významově rozlišuje Stern osobní svět biologický /takový mají všechny živé bytosti, nejen člověk/, předmětný /poznávající/ a introcepční /svět hodnot, nadosebních celků, se kterými se osoba setkává/. Osobní svět působí jednak okamžitou situací, jednak jako svět minulý a budoucí. Tak se dostáváme k "osobním dimenzím": vně - uvnitř, dimenze prostorová a časová; tyto se objektivizují v pojetí prostoru a času neosebního, společného, jediného pro celý svět. Rozsah vně - uvnitř je znázorněn podrobněji tímto schématem:

vnitřní					vnější
nekonečnost	hloubka	povrch	blízkost	vzdálenost	nekonečnost
o s o b a			s v ě t		

Dosaď probrané stránky Sternovy teorie osoby naznačují se individuální charakteristickostí osoby. Konvergence, disenze, dispozice se vyskytují u každé osoby, ale konvergence je od případu k případu různá, dispozice se od osoby k osobě liší. Již 1900 vydal Stern spis "Über Psychologie der individuellen Differenzen", kde vypracovává schémata pro vystižení individuálních rozdílů. 1911 vychází tento

epis značně rozšířený pod názvem "Die differenzielle Psychologie" /2. vyd. 1921/. Diferenciální psychologii definuje jako tu část psychologie, která zkoumá duševní variabilitu obecně i speciálně. Do obecných problémů patří kvantitativní charakteristiky variability vůbec, jako např. pojem korelace, dále pojem typu, normálnosti /co do průměru i z hlediska zdraví/, příčiny variability, zjišťování variability duševní z pozorovatelných jevů aj. Do speciálních problémů patří zkoumání variability jednotlivých funkčních dispozic /temperamentu, nadání ap./ a odlišnosti členů různých společenských skupin. Zavrhuje název charakterologie jako úzký, poněvadž charakter mu značí jen citový a volní sverz; vhodnější název "individuální psychologie" začal být chápán jako protiklad psychologie sociální a proto se už nehodí. Aplikovanou diferenciální psychologií je lidoznalství /psychognostika/ a zacházení s lidmi /psychotechnika/. Diferenciální psychologie není psychologií osobnosti ani u Williama Sterna ani dnes. x/ Ale podle Sterna se může dospět až k popisu jednotlivce v tzv. psychografii.

Stern vychází z kombinace osob a jejich znaků. Sledujeme-li týž znak v mnoha individuích, je to nauka o variacích, zkoumáme-li jednu osobu v mnoha znacích, je to psychografie. Složitější zkoumání je srovnávání dvou znaků téhož individua souhrnně u mnoha individuí, to je nauka o koleracích. Srovnáváme-li dvě individua v mnoha znacích, je to nauka kompараční. Pod pojem znak osoby /Merkmal, atribut, tedy ne symbol nebo sémion/ zahrnuje Stern jevy, akty a dispozice. Jevy jsou buď fyzické nebo psychické /jevy vnitřní zkušenosti/. Osobní akty a dispozice jsou vyvolávány z jevů obojího druhu a jsou psychofyzicky neutrální. Osobní akt znamená Sternovi účelnou činnost osoby /a je to odlišný pojem od Brentanova, Stumpfova a Husserlova pojmu aktu jakožto vědomého vztahování se subjektu k objektu/. Pro diferenciální psychologii je důležitý pojem osobní dispozice /který je zase odlišný od pamětních dispozic či stop jiných psychologů/. O tomto Sternově pojmu a jeho rozlišení na směrové a výbrojové dispozice jsme mluvili už dříve. Plastické, dosud nedozrálé a nedotvářené dispozice jsou vlohy; stávají se poměrně stabilními vlastnostmi.

William Stern proklamuje požadavek vystižení individuální osobnosti. Novokantovec Windelband /1848 - 1915/ zavedl rozlišení věd nomothetických /hledajících zákony/ a idiografických /popisujících to, co je individuální, singulární/, které Stern přijímá. Nejde však o vylučující se oblasti bádání. Stejně jako v tělovědě a vědě o dějinách má být i v psychologii spojeno obojí hledisko. K dosažení obecné, nomothetické psychologii má přistoupit individualizující psychografie. Určitou osobu jako svéráznou jednotu zkoumá její psychologická biografie, k níž počítá životopis materiál. O směrech psychologické biografie referuje Stern r. 1911 velice stručně a je s jejich jednostranností nespokojen, zejména s patografiemi, jež zkoumají, co je na význačné osobnosti chorobné. Psychografie v užším smyslu vychází z rozmanitosti atributů individua a pořádá je podle psychologického hlediska. Této psychografii věnuje Stern větší pozornost. Slibuje si od ní nejen pomoc pro biografii tím, že poskytuje přehledná schémata znaků, ale i pro praktickou diagnostiku /toho použil už sám, a dnes je nějaké psychografic-

x/ Nejnovější knihou o tomto oboru je A. Anastasiová, *Differential Psychology* 1. vyd. N.York 1937 s podtitulem Individuální a skupinové rozdíly v chování. Většinou se však zahrnuje tato oblast do psychologie osobnosti, ale stručně se o ní pojednává i v úvodech do psychologie, poněvadž individuální a skupinová rozdílnost je podstatnou skutečností pro psychologii člověka vůbec.

ké pojetí základem každé psychodiagnostiky/. Stern očekává od psychografie také, že rozřeší spolu se srovnávací metodou problém struktury osobnosti.

Dostí široce se rozšířila Sternova teleologická definice inteligence. Je to "obecná schopnost zaměřit myšlení vědomě na nové požadavky, všeobecná duševní schopnost přizpůsobení k novým úkolům a podmínkám života". Stern dodává, že v tom je obsažena i tvořivost. Podobně definoval Claparède již 1917 inteligenci jako schopnost adaptace na nové situace ve shodě s celkovou svou tendencí chápat duševní život biologicky. Tato definice zahrnuje i nové chování zvířat. Schopnost zaměřit se v myšlení určitým směrem zdůraznili proti asocianismu psychologové zkoumající myšlení /nejdříve Binet 1901/. V anglické a americké psychologii nebyla však účelnost do definice intelligence zahrnována, pokud byla vůbec chápána jako jednotná schopnost. Piaget zařazuje inteligenci do adaptační schopnosti člověka, v níž se vytváří rovnováha mezi podněty, které se přeměňují tak, aby odpovídaly předchozí zkušenosti individua, a ono zase si vytváří poznávací nástroje, aby to odpovídalo objektům. Tak se dosahuje rovnováhy ve strukturaci vztahu objektu a subjektu čili v poznávání na několika vývojových stupních; nižší stupně při tom nezanikají, ale zařazují se pod vyšší. Claparède byl vzděláním lékař, Piaget biolog. Biologie tedy dala psychologii podněty k chápání duševního života jako adaptace /již Bergson/, také pro psychopatologii. Ale Piagetovo pojetí intelligence - které zpracoval i filosoficky - je mnohem složitější a obsažnější než Sternovo, které dnes již nemá podněcující význam.

Daleko více se uplatnil W. Sternem zavedený pojem kvocientu intelligence, jehož se používá i přes pochybnosti o existenci intelligence.

$$IQ = \frac{MV}{KV} \cdot 100$$

IQ - intelligence quotient
MV - mentální věk
KV - kalendářní věk

Teoretickým předpokladem tohoto pojmu je existence kvantitativního faktoru intelligence, který v dětství roste přímo úměrně s věkem. Empiricky byla Binet-Simonova škála pro mentální věk sestavena tak, že růst zřetelné schopnosti je opravdu lineární. Podrobnější zkoumání odhaluje sice, že jde o značné zjednodušení, rozumově nadprůměrné děti však se značnou pravděpodobností zůstávají nadprůměrnými a podprůměrné podprůměrnými a to platí přibližně i pro stupeň odchylky od průměru. Proto je Sternův kvocient intelligence účelný. Podle jeho vzoru pak byly zavedeny i jiné vývojové kvocienty. Tak přispěl W. Stern psychologii nejvíce v tom směru, ke kterému měl silné výhrady, totiž v psychometrice.

Hlavní myšlenky celostní účelnosti osoby byly Sternem filosoficky formulovány před půl stoletím. Jejich aplikace na psychologii však byla chudá. Pojem této celostní účelnosti se ukázal neúčelným. Není v něm dokonce ani vidět valný pokrok proti Aristotelovu pojmu účelnosti, který je členitější. Stern zdůrazňuje plastičnost, tvořivost a svéráz osoby, což Aristoteles ignoroval. V tom je Stern synem novověku. K vystižení svérázu však přistoupil metodami, které v sobě nemají nic teleologického, a byly proto rozvíjeny i ze zcela protichůdného filosofického stanoviska.

Obsažnou psychologii osoby z hlediska životní účelnosti vytvořil dávno předtím Nietzsche /1844 - 1900/. Jednou její myšlenkou jest, že osobní vlastnosti, pokud nejsou dány biologickou dědičnou výbavou a dalším osudem těla, se vytvářejí, udržují a ruší podle toho, jak se osvědčují v životním boji. To platí pro jednotlivce i skupinu. Není to však prosté převzetí darwinismu. Podstatná je tvořivost

žít. Užitečnost vlastností se může týkat jednou délky života, jindy jeho síly nebo rozkvětu. Jednou je to užitečnost pro jednotlivce, jindy pro skupinu nebo druh. Zkrátka je více a je to vlastně na jedné straně hodnocení pozorovatele života, který vysvětluje ten či onen účel, na druhé straně od případu k případu různý směr expanze života. Jednotlivé části těla a osoby mohou být ve své expanzi v rozporu. Škoda jedné může být prospěchem druhé. Účelnost není v daném celku /organismu, osobě, společenské skupině/ jednotná. Přesto však "Vše živé sahá tak daleko kolem sebe, jak může, a podrobuje si slabší: v tom má svůj požitak ze sebe". Slabší se aspoň snaží o získání svobody.

Nezávisle na Nietzscheovi doložil velkým množstvím empirie separatistickou účelnost pudů v osobě Freud. Vyšel z psychopatologie a nevystihl tím celou osobnost. Alfred Adler je naproti tomu bližší celostní účelnosti Sternově. Žije však účel života jednak na překonávání pocitu méněcennosti, jednak na vyšší cíle vyhovující společnosti: rodinu, povolání, altruismus. Adlerovská psychoterapie zdědí v tom, že se pacientovi ukazuje, jaký vlastně sleduje životní cíl: pod zdánlivým altruismem se snaží prosadit sebe a překonat svůj pocit méněcennosti. Tento egoistický životní cíl je pak odsouzen jako nerozumný a vyplývající ze zbytečného strachu a je vytvořen nový, opřený o společenský cit. Adlerovec Künkel vypracoval celou soustavu charakterologie o 6 svazcích. Charakter mu znamená jednotu osobnosti, která je však stělesněna v celé řadě získaných a změnitelných vlastností. Tak dochází Künkel k rozmanitosti typů a životních osudů. O Sternovi soudí, že pojal účelnost osoby strnule /Charakter, Wachstum und Erziehung 1931, s. 19/.

Přestože myšlenka celostní účelnosti se ukazuje jako prázdná, neztrácí svou přitačlivost pro teleologické teoretiky. Tak samozřejmě filosof - teleolog Engliš zavádí pojem jednotného cíle chťení, aspoň jako idealizaci. Někteří filosofující psychologové vidí cíl osobnosti v sebeuskutečnění osobních možností, jiní tvrdí, že člověk hledá jednotný smysl života /tím míní účel života/. Jiní říkají, že existuje jednotná zaměřenost osoby. Tato tvrzení znamenají spíše morální požadavek, že člověk má mít smysl života, že se má seberealizovat ap. než psychologickou pravdu. Stává se, že člověk má v životě jeden vědomý hlavní cíl, ať už je to cíl sběratelský, politický či osobního citového vztahu /zde se spíše hodí slovo smysl/ nebo cíl jiný. Tento cíl si však člověk vytváří nebo přejímá na podkladě dílčích sklonů, které by se mohly také rozvíjet. Zvláště se jednotného cíle nemůže dosáhnout obětováním sklonů jiných. Naopak ovšem zjistíme-li u člověka - jak je obvyklé - rozmanitost nejen tendencí, ale i cílů, abledáváme v jejich uspořádání jistou tendenci k odstraňování rozporů, jistou jednotu v průběhu času, v níž se dosahuje střídavého i současného uspokojení některých sklonů, obětování některých pro jiné, kompromisního řešení apod. Freud vidí v ego /což je část osobnosti/ syntetického činitele, který hledí uspokojit trojí požadavky, jímž je člověk v životě vystaven: požadavky pudů, požadavky superego a požadavky vnějšího světa /v němž jsou požadavky druhých lidí a společnosti/. Ego samo si vytváří směrem k pudům obranné mechanismy, které mají značnou setrvačnost. V superego /což je součást ego/ jsou vtěleny a přetvořeny dřívější požadavky společnosti. Silné ego je do jisté míry /pokud požadavky nejsou příliš silné/ zárukou jednoty osobnosti. Jeho kompromisy mohou být tvořivé. Freudova koncepce je příkladem těch, které nepřipisují osobě celkovitou účelnost, ale vidí v ego jeden činitel, který do jisté míry účelně zaručuje jednotu osobnosti a účelně řeší životní problémy. Takových koncepcí je více, ale všechny jsou v rozporu se Sternovou celostní účelností osoby.

Pokračovatel celostní psychologie Kruegerovy Albert Wellek /Das Problem des seelischen Seins, 1941 aj./ je ve své teorii osobnosti spíše pod vlivem Klagových, přijímá jeho pojem charakteru. Francouzský filosof personalista Mounier /Traité du caractère, 1947/ přejímá ze Sterna velmi málo. A tak nalézáme jen jednoho významného psychologa osobnosti, který čerpal od Williama Sterna více, jak z teorie osoby, tak z diferenciální psychologie, a to je personalista G.W.Allport.

K l a g e s

V psychologii osobnosti zaujímá jedinečné postavení Ludwig Klages /1872-1956/. Byl nejprve znám jako grafolog. Je tvůrcem grafologie v podobě schopné dalšího zdokonalování. Nejprve byl spolupracovníkem časopisu "Graphologische Monatshefte", 1910 vydal "Probleme der Graphologie", 1917 pak učebnici "Handschrift und Charakter" od té doby mnohokrát znovu vydanou. Dále "Graphologisches Lesebuch" 1930 /jako autor úvodu a vydavatel/ a menší spisky. Učinil grafologii součástí psychologie tím, že ji založil na nauce o charakteru člověka - 1910 vyšly "Prinzipien der Charakterologie", později přepracované pod názvem "Grundlagen der Charakterkunde", 1926 a častěji, a na nauce o výrazu, jeho afektu a tendenci. Ve spisech "Ausdrucksbewegung und Gestaltungskraft" 1913, 5. vydání přepracované pod názvem "Grundlegung der Wissenschaft vom Ausdruck" 1936.

V grafologii, v charakterologii a zvláště v nauce o výrazu měl předchůdce, ale sám vypracoval originální a systematické dílo. Klages nebyl však jen odborným vědcem a praktickým diagnostikem, nýbrž je to zároveň metafyzik. Předmět jeho bádání vyrůstá z hlubokého citového prožitku. Studie prehistorického člověka a mytu, zčásti uložené ve spisech "Vom kosmogonischen Eros" 1921 /4. vyd. 1941/, více ještě než grafologie, byly mu přípravou k vybudování metafyziky boje ducha s životem. Soustavné metafyzické dílo "Der Geist als Widersacher der Seele" I, II, 1929, III 1932 /zkratka GWS/. Stručně o též: "Vom Wesen des Bewusstseins" 1921, 3. vyd. 1933, "Geist und Leben" 1934.

Osoba jest mu bojištěm, kde se utkávají dva nepřátelé: život a duch. V nástinu jeho psychologie podáváme ovšem místo sugestivního líčení prožitků a vizí jen racionální kostru.

Klages je obrácen do minulosti, k oné době lidstva, kdy ještě nepřevládala duch jako nyní. Člověk se odlišil od zvířete větším bohatstvím svého prožívání, odpoutal se od pouhé služby pudovým potřebám, uplatnila se jeho duše proti převaze těla /tj. prožitků tělesných/ u zvířat. Mezi duchem, který se projevuje ve vědomé pozornosti, chtění a vědomí sebe, a mezi prožíváním, které je vlastností duše, je hluboký protiklad. Při prožívání může být člověk tak stržen, uchvácen, že zapomíná na sebe a oddává se "obrazu", který jej úplně zaujme. Vrcholem takového prožívání je ekstase. U původního lidstva "Pelasgů" převládala duše. To, co se zdálo racionalistickým badatelům nesmyslnou pověrou, neúčinným zvykem nebo protivou logiky, ukazuje se jako přiměřený projev života a převahou duše. Duch vpadl do tohoto prožívání zvenčí jako rušivý činitel. V životě zvířat se vůbec neprojevuje, u člověka pak nastupuje s plnou silou až v období historickém; jeho moc nad životem se stále zvětšuje. Křesťanství, jehož předbojníkem byl již Sokrates, předobrazem Herakles, znamenalo pronikání nauky zdůrazňující vůli a morálku proti přirozenému prožívání. Novověk je pokračováním úspěchů ducha v oboru poznání i praxe. Místo rytmu, který se projevuje v životě neporušeném duchem, zavádí duch pravidelnost, která má za ideál identické opakování. Při tom však je rytmus porušován také libovольností zásahů ducha. Tak např. lidové kroje takřka vyrostlé z duše lidu a kraje jsou vytlačovány uniformní internacionální módou, která se každou chvílí libovůlí několika jednotlivců mění. Duch tvoří v oboru poznání pojmy, k jichž podstatě patří identita; hledá přírodní zákony, které mají býtí neměnné; redukuje poznání života na poznání jeho mechanismů. Stejně jako ovládá vědu, uplatňuje se i v praxi. Ostatně praxe, účelnost, užitečnost je pravým cílem

této moderní vědy od Bacona po pragmatismus. Život dovede chápat nanejvýše jako teleologii vůle podobné vůli lidské.

Bergson - jak známo - uvádí v podobné souvislosti intelekt, praktické ovládní věcí člověkem a mrtvý mechanismus. Ale na rozdíl od Klagesa vidí ve vůli projev tvůrčího života.

Bylo by možno do podrobnosti líčiti vpád ducha a jeho řádění v moderní civilizaci: geometrii velkoměst a autostrád, strojové chování domácích zvířat a obdělávání polí, pronikání kvantifikace v časomíře, v měření bohatství na papírové peníze, honbu za rekordy, ideál rychlosti, zvyšování tempa, robotu mechanizované práce, ničení volné přírody, zánik lidového umění, místo něhož nastupují komercializované internacionální produkty, uniformizaci výrobků i lidí, zařazování člověka do státního mechanismu. Pro Klagesa je duch principem ničivým a člověka přivede do stavu mrtvé mechanizace, život na Zemi pak člověk vyhubí.

Duch člověka chápe svět jako souhrn předmětů /procesů/, duše člověka prožívá strhující obrazy /dění/. "Duch a předmět jsou dvě poloviny jsoucna; život a obraz jsou póly skutečnosti. Duch "jest", život probíhá. Duch soudí; život prožívá. Soud je čin, prožívání je pathos /tj. člověk je strhován/. Duch chápe jsoucno, život prožívá dění. Čisté bytí je mimo čas a prostor, a duch také; dění je časoprostorové a život také. Jsoucno jest zásadně myslitelné, ale nelze je nikdy bezprostředně prožívat; dění je zásadně prožitelné, ale nelze je nikdy bezprostředně pochopiti. Čin souzení potřebuje prožívající život, aby se oň opřel; život nepotřebuje duch, aby prožíval."

Duch sídlící v životě představuje sílu namířenou proti životu; život, pokud se stal nositelem ducha, brání se instinktivně. "Podstata "dějinného" procesu lidstva /zvaného také "pokrok"/ jest vítězně postupující boj ducha proti životu s koncem, který se dá logicky vysoudit, totiž zničením života". Obecná psychologie. Dualismus života a ducha je podrobněji rozveden v trialismus těla, duše a ducha. Tělo a duše tvoří dohromady život; duch jest jeho protivníkem. Tělo a duše není však nějaká kartesiánská dvojice nezávislých substancí. Jsou to dva póly téže živé skutečnosti. "Tělo je jevem duše, duše je smyslem jevu těla". Každý přírodní úkaz je hmotným úkazem, který má svou duši. "Podle toho je životnost dění ne snad hypotézou, nýbrž neméně nad každou pochybnost jistá jako existence duší, jež mají schopnost zrění, a zbývá jen rozhodnout otázku, zda a v jaké míře se odlišuje elementární život od života bytosti, v jaké míře se mu podobá a jak je třeba chápat jejich vzájemnou součinnost." Duše není odlučitelná substance, nýbrž ve své charakteričnosti projevovaný život. Tak např. Böcklin objevil svými malbami duši vody. Umění vůbec zobrazuje duši přírodní /živlů/ nebo živých bytostí. Duše živých bytostí zřídí duši živlů a duše jiných živých bytostí. Duše živlů nejsou ovšem žádní samostatní duchové, jest to jen jedna stránka přírodního dění; právě ta, která působí na duši člověka, která ho náladově strhuje. Duše živlů /bouře, soumrak, poledne atp./ není diferencována na přijímání obrazů od jiných duší a projevování dějů vlastních, tak jako tomu je u duší živých bytostí. Zrění duší se děje na základě podobnosti, obraz skutečnosti rozechvívá duši člověka a to vede zase k vyjádření tohoto dění na venek /např. k tvorbě u umělce/. Samozřejmě že na venek se nereprodukuje beze změny to, co bylo přijato, nýbrž je to svérázné. Příroda však je dnes člověkem tak zpusťována, že duše živlů lze v ní již těžko nalézt a také rozmanitost a bohatství lidských charakterů je na ústupu.

Každý smyslový zážitek, i u zvířete, se rozpadá na dvě části. Čítí /Empfinden/ a zrění /Schauen/. Čítí je dotyk s tělesem, zrění je komunikace na vzdálenost. U hmatu převládá čítí, u zraku zrění, ale čítí jest jen různě odstupňovaný dojem

odporu kladeného tělesem, takže se jím ani hmatový dojem nevyčerpává. Kvality hmatové, např. hladkost, drsnost, ostrost, tupost, kvality tepla, zimy, tuhosti, vlhkosti, pocházejí od zření, jen kvantita, dojem odporu je čitím. Na tlak tělesa reaguje tělo protipohybem, duše napětím, prožívá v tom rozpor sil. Předpokladem čití /tj. citění odporu těles/ je vlastní pohyb živé bytosti. Zkoumání intenzity podnětů ve vztahu k počítkům, které bylo předmětem psychofyziky, všímalo si na vnímání právě jen čití. Psychologie zanedbávala zření, které např. podává jediným pohledem na obličej náladu; které u zvuku nepodává jen silnější nebo slabší zvuk, nýbrž charakter zvuku /např. lidského hlasu/, které u čichu poskytuje nálady nepřevoditelné na počítky, např. vůně květin. Sen se vyznačuje tím, že je v něm jen zření duše, nikoli dojmy těla /čití/ a na něm je tak možno zřetelně poznati rozdíl mezi zřením a čitím; zření je dění v duši, čití je děj tělesný. Zření duše nám poskytuje dojem prostoru, čití /tělesné/ dává dojem místa /"zde"/. Zření překlenuje vzdálenost, čití se děje jen při dotyku. Pouhé zření není lokalizováno. Teprve ve spojení s čitím může nabýti obraz místa.

Snové prožívání je zření. V něm necítíme tělesné bolesti ani rozkoše. Čití je bdění. Nesplí-li živá bytost, pak se střídá snové prožívání s okamžiky bdělosti v nichž "čije" a má bezprostřední vzpomínku /zrcadlový obraz/ právě uplynulého prožívání.

Do tohoto životního dění, čití a zření zasahuje duch svými chápacími akty. Mezi časovým prožíváním dění a nečasovým bodovým chápáním jsoucna je protiklad. Uvědomění a prožívání se nemohou vyskytovat pospolu. "Žádný zážitek není uvědoměný a žádné vědomí nemůže nic prožívat". Klages cituje W. Jamese právě z jeho kapitoly "O proudu v ě d o m í", kde se popisuje, jak střelec míří a střelí na ptáka, aniž by bylo v činnosti jeho chápání a uvažování. To však je prožívání a ne uvědomování. Název u v ě d o m ě n í /Bewusstwerden, das Bewusstsein/ vyhrazuje Klages jen aktům apercepce, aktům chápání, souzení, které se prý střídají s proudem prožívání a zasahují do něho jako okamžité řezy. "Neexistují žádné "jevy" vědomí nebo jeho "obsah" nebo jeho "procesy", nýbrž jen v čase nerozproštěné akty ducha, které jsouce samy bez prožívání, poskytují vědomí prožitého. Život je nepřetržité prožívání, vědomí pokaždé je přítomný výkon občasného aktu zvědomění, který se může vztahovat na výsledek aktu předchozího, poněvadž jsou všechny navzájem zapojeny týmž proudem prožívání".

Duševní život je i tam, kde není uvědomování. "Žádný smrtelník si nedokáže uvědomit právě přítomné základní zbarvení svého prožívání". Pod tím, co si uvědomujeme, prožíváme v různých dobách svého života různé nálady, jež si můžeme u uvědomit jen dodatečně. Spící neví o tom, že spí, i když má sny. Můžeme se probudit ze spánku a nevědět o svých snech, a přece jsme i v takovém spánku něco prožívali. V narkóze, v hluboké spánku, v mdlobách nemáme sny, ale něco jsme v takovém stavu museli prožít. "Poněvadž si však přece nepochybně můžeme vzpomenout, že jsme právě leželi v hlubokém spánku, v narkóze nebo ve mdlobě, čím by mohlo být to, nač si vzpomínáme, jiným, než prožitím"?

Prožívání je u člověka přerýváno bodovými okamžiky chápání. Protiklad chápání a prožívání je zásadní výlučnost. Chápat je možno jen odplynulé prožívání jako odraz.

Skutečný proud je proud prožívání, přerušovaný bodovým okamžikovým uvědomováním, chápacím aktem. Totéž bodové uvědomování, tento chápací akt není sám již předmětem uvědomění, může být tedy jen vysouzen. Odkud se bere pojem přítomnosti, která dělí čas jedním bodem na minulost a budoucnost? Poněvadž není zjistitelný

v prožívání času, musí pocházet od aktu chápání. Je zřejmo, že Klages hypoteticky přenáší matematický, neskutečný pojem bodu do skutečnosti, do chápacího aktu, kde jej doposud nikdo, ani Klages, ani jeho předchůdce v tomto názoru, Palágyi, nenalezl.

Fakt vědomí jest podle Klagese znakem ducha. "Čin uvědomění fixuje vždy ... okamžik, kdy právě uplynula prožitková vlna končí, právě přicházející začíná. Tento čin klade na místo členění dělení. Změna fází prožitku uvědomuje se jako oddělenost předmětu."

Chápací akt ducha nasazuje tam, kde přímé pozorování přešlo v bezprostřední vzpomínku, v jakousi zastávku, přehlídku právě minulého prožitku. "Prožívání plyne v čase; soud je následným úkazem časově bodového aktu. Prožité je v okamžiku uvědomění vždycky již uplynulé. Děj prožívání musí být členěný děj, jinak by neměl akt místo, na němž by se mohl upnout. V okamžiku aktu uvědomění musí být k dispozici náhrada prožitého. Bod obratu každé prožitkové vlny je zásadně odlišným stavem od jejích úseků, které mu předcházejí, a to tak, že příslušný obsah prožívání v poměru úseků prožívání mezi body obratu ležícími poskytuje jejich zástupce, podobného předmětu" /zrcadlový obraz předmětu/.

Prožívání samo je jako spánek, jehož zrcadlový obraz je okamžik bdění. V tomto střídání "spánku" a bdění, které se vyskytuje již u zvířete, zasahuje chápací akt ducha právě v okamžicích bdění. Bdění není tedy trvalý stav, nýbrž stále vytrhování ze spánku. Ale vlnění prožitků, přímé prožívání, zrcadlový jeho obraz v bezprostřední vzpomínce, a pak zase další prožívání se nedá pozorovat introspektivně.

Vidíme tedy, že celá tato Klagesova nauka o vlnách prožívání ohraničených bděním a na ně připojenými bodovými akty chápacími, je spekulativní. Je fakt, že se prožívání vlní; mluví se všeobecně o oscilaci pozornosti. E. Rothacker /Die Schichten der Persönlichkeit 1938/ podává stručný historický přehled učení o dualismu "vitálních prožitků" a "vědomých aktů". Tento dualismus stanovil nejjasněji M. Palágyi /již v jednom pojednání 1907/, kterého Klages cituje a označuje mnohokrát za zpřízněného ducha. Palágyi ve shodě s Klagesem má tyto vědomé akty za bodové, bezčasové. Rothacker praví: "Je pozoruhodné, že se toto pojetí vnímání v zásadě nalézá již u H. Bergsona a Williama Jamese. U Bergsona ve slavném příkladu o významu úderů bubny pro vojáka pochoduujícího podle určité pochodové melodie. U Jamese především v jeho mistrovské kapitole o proudu vědomí." Ale důležité je, že ani James ani Bergson nepokládají akty ducha za bodové, než časové řezy do vitálního proudu.

Duch a vědomí vlastní osoby souvisejí podle Klagesa podstatně: každé chápání objektu je korelativně doprovázeno vědomím subjektu. V prožívání bez chápání je také polarita, a to vlastního prožívaného života a jevícího se dění. Ale při chápání se tato polarita mění v odcizení.

Rothacker přijímá k tomu užitečný název "Innesein" /již dříve se vyskytující u A. Pfändera, Psychologie der Gesinnungen/. "Toto sebeuvědomění já by se neuskutečnilo, kdyby pod bdělou uvědomělostí neexistovala předchozí forma, prostě vědomí já, totiž "Innesein" /volně přeloženo sebeprožívání/. Existuje od bdělosti apercipujícího, kontrolujícího, řídícího já zásadně odlišný druh bezprostřední citu blízké vědomí /Bewusstheit/, které více či méně zřetelně nebo mlhavě spoluzní ve všech našich duševních aktech ... Rozhodně však je toto vědomí spoluznící v sebeprožívání něco zcela jiného než akty tzv. sebezpozorování, které uskutečňuje já, a rovněž tak určitě se dá odlišit od postřehování a pozoro-

rování ze strany já, které ovšem může dodatečně vklouznout do tohoto předvědomého bezprostředního sebeprožívání vyjasňující je podobně jako v apercepci, vyzvedá předvědomé percepcie a činí je svou věcí. Teprve touto cestou se stává sebeprožívání sebevědomím."

Máme tedy na stupni prožívání prožívání předmětu i prožívání subjektu, toto bychom mohli nazvat citovým prožíváním sebe, to je "Innesein"; na stupni uvědomování bdělé vědomí předmětu a sebevědomí, jež bychom mohli označit jako volní prožívání sebe. Klages klade v tomto smyslu proti sobě cit /v užším smyslu/ jakožto představitele života, prožívání proti vůli /jakožto základnímu projevu ducha/, ale zpravidla bere cit v obvyklém širším psychologickém významu.

Trialismus těla, duše a ducha projevuje se na straně vnímání počitkem, zřením a chápáním. Na straně jednání se projevuje v pohybech pudových, výrazových a volních, jimž vnitřně odpovídá pudový nápor, prožitek přitažlivosti nebo odpudivosti obrazu /obojí spojeno v pudových aktech/ a volní uskutečňování cíle.

Vůle je samou podstatou ducha. Chápání jakožto projev ducha obsahuje v sobě vždy také aktivitu. "Jen proto, že dovedeme konati volní akty, vznikl pojem aktu; kdybychom však nedovedli, neexistoval by ani - akt chápání." Rozdíl mezi volním aktem a aktem chápání jest jen /!/ v tom, že jednou se připojuje zásah ducha k životnímu popudu, po druhé k prožívání na základě dojmů. "Kdyby nebyl dokonce i v krajně vynuceném ději chápání toho, čeho jsme se velice lekli, proti tomu působící čin, ulekli bychom se sice, ale nemohli bychom si uvědomit donucení, které na nás dolehlo. Teprve když se to, čím jsme dotčeni, dostane k činnému jádru, jehož odpověď má vždy podobu aktu, ať už jakkoli nedobrovolného, jest podnět aktu nejen pasivně přijímán, nýbrž tím zároveň také jakožto pasivní přijímání uvědoměn." Chápání jest tedy také činností, reakcí ducha.

V nauce o silách, které jsou příčinou lidského jednání, tedy o motivech, objevuje Klages působení ducha i života. V jednání se objevují vědomé motivy a prožívané puzení, duch i život. Životní popudy jsou zásahem ducha zúženy tak, že vůle míří k určitému cíli. Ale vědomé motivy nejsou pravými hnacími silami jednání. Nietzsche pravil: "Něco jiného je myšlenka, něco jiného je čin a něco jiného obraz činu. Kolo zdůvodnění se netočí mezi nimi".

Klages probírá nejprve vlastností vitální stránky jednání, totiž pudových popudů /Triebe/ a Triebe, které u zvířat rozvíjejí svou činnost bez zasažení ducha. V pudovém popudu je živá bytost přitahována něčím ve svém okolí, nějakou "podstatou" /např. vodou k pití, volným prostorem k rozletu, možnou kořistí k lovu/, která se jí projevuje, kterou živá bytost zřít jako "obraz". Pudový popud má sílu a jakost. Jakost je určena přitažlivým obrazem.

"1. V puzení prožívá /živá bytost/ působící rys podstat, které jsou schopny se projevovati; v důsledku toho vzniká nutně pohybový nápor, který přijímá svůj směr od obrazů, jež jsou vždy protipólem pudů.

2. V puzení působí dvě stránky téhož faktu: z těla pocházející potřeba /vis a tergo, síla působící zezadu/ a obraz, který slibuje její ukojení /vis a fronte, síla táhnoucí kupředu/. Pohyb k němu se vyvíjí proto z oné potřeby sám sebou.

3. V síle puzení jsou spolu slity velikost potřeby a hloubka zření v nápor proti všemu, co jakýmkoli způsobem brání sjednocení a doplňujícím obrazem.

4. Ve smyslu pulsu světového dění podléhá pud rytmu vzrůstání a mizení, což jest zcela přesně sledováno zážitkem puzení.

5. Existují jen bytosti s větším počtem pudů, žádné jen s jediným pudem.

Rozmanitost rozlišitelných pudů jest vždy rovna rozmanitosti druhově rozlišitelných stavů postrádání, a tato zase je rovna druhově rozmanitosti obrazů, které k sobě přitahují".

Pud tedy není žádný mechanismus. Nutně je to prožívání, a to prožívání nedostatku něčeho a přitahování k lákavějšímu obrazu ukojení /i při útěku kyne obraz bezpečí/. Někteří psychologové se snaží vyložit jednání živých tvorů jen jejich potřebami, tedy onou stránkou nedostatku. Klages naproti tomu nalézá v každém pudovém přitahování jako přitažlivý magnet duši prožívaný obraz. Síla, kterou tento obraz působí, projevuje se silou pudového náporu. Pouhé prožívání obrazu má větší nebo menší hloubku.

Třetí věta se mi zdá nedokonale formulována. Klages upozorňuje, že zde neužívá slova síla ve smyslu fyzikálním. Čím větší hloubku obrazu prožíváme, tím více nás zaujme, případně až strhne. Ale není v tomto rozboru zatím pamatováno na silnou přitažlivost s pozitivním přízvukem, jako např. pohlavní, která se nemusí vyznačovat hloubkou obrazu, kde účast "duše" může být malá. Síla tohoto lákání je něco jiného než hloubka zření. "Tělo s ním neúčastní jen pocitem potřeby, nedostatku, nýbrž také pozitivně".

Positivní přitažlivou stránku cíle neopomněl vylíčiti ve své nauce o pudech McDougall. Pro Klagesa je však právě charakteristické zdůraznění zření a jeho hloubky. Tam, kde převládá hloubkové zření, je ovšem právě málo pohybu. Prehistorický člověk má tohoto zření mnohem více než zvíře. Klages spojuje tělesné žádosti s touhami duše v jeden celek, život. Ducha proti nim staví jako nepřitele.

U člověka přistupuje k pudům nový činitel-vůle. Tím nastává změna: z pudů se stávají tzv. pudové pružiny, hnací péra /Triebfedern/, v nichž se podstatně účastní vůle. Vůle se liší od pudů hloubce. Pudové pohyby zvířete jsou vlastně výrazové pohyby /jako jsou u člověka pohyby radosti, hněvu atp./, volní pohyby se vyznačují účastí vědomí vlastní osoby. Kdežto při pudu je živá bytost přitahována obrazem cíle, míří vůle na věc, její cíl je pojem.

Klages shrnuje podstatné znaky chtění takto:

"1. V chtění je prožívána samočinnost já a libovolnost odtud povstávajícího popudu postrádá vis a tergo živoucího pudu.

2. V chtění jest rozlišiti zážitek popudu a myšlenku účelu. Puzení samo pro sebe nemá cíle, předsevzetí nevyvolává samo pro sebe žádného pohybu, ale je k puzení v takovém poměru, povrchně pozorováno, jako komando k výkonu poslouchajícího, který z komanda nepochází. Obojí souhlasí spolu v tom, že puzení dostává od komanda ducha směr.

3. Souhlas záleží v tom: jestliže akt ducha rozštěpí místo dojemové stránky prožívání stránku pudovou, prchá od puzení vztaženého na věc jeho kvalita, kdežto jeho intenzita, jež zbývá, jest ihned připoutána předsevzetím, které tím nastupuje na místo vis a fronte, tj. přitahování nepřítomných obrazů. Když se tedy takto již vnitřní stránka chtění uskutečňuje jen to té míry, pokud je hnací pudová síla přidržena, tož tím více je tomu tak u vnějšího projevu chtění, u jednání. Cíle může být totiž jen proto skutečně dosaženo, poněvadž cíl při svém vztahu na předmět krok za krokem podrobuje popud "zákonům", jichž nikdy nedoučitelná kniha se nazývá "svět faktů". Sledování zákonů jest pak přesné, jen do té míry možné, pokud leží v základu účelového snažení sám v sobě rozdvojený popud, jehož jed-

na částečná hnací síla je stále poutána k myšlenkovému směru /rozuměj k cíli pojatému jako myšlenka, případně k prostředkům/ a v něm pevně držena druhou částečnou silou, silou zábrannou. "Činnost vůle" záleží v libovolném opakování přísně okamžitých aktů kladení účelů, jimiž se jakoby stejným počtem rozkazů přiměje energie, která tu je izolovaná k dispozici, aby vitální pudové dění přivedla před nespočetné množství středních členů v cíli pouze v myšlence předsevzatému nebo také tolikéžkrát zabránila jeho odklonu do stavu vitálního hnání pudem. Jsme tedy chtějícími, pokud dovedeme potlačovati city, a síla vůle se rovná velikosti síly potřebné k tomu, aby intenzita pudového puzení byla držena v mezích.

4. Pud podléhá rytmu vzniku a zanikání, projevuje v tom příliv a odliv přitažlivosti obrazů. Vůle, prostá fluktuací potřeb, může zůstat připoutána k jednomu a témuž cíli, pokud nedají skutečnosti veto. Můžeme sledovati týž cíl po měsíce, roky, desetiletí.

5. Cesta k pudovému cíli se děje s pathosem a pro vábení /takřka vábení života samého v případě útěku/, jednání jest reaktivní a popírající. Jen do té míry prožívá sebe jednající jako činný, pokud mezi ním a cílem leží skutečnosti, které mu zatarasují cestu a které on má přemáhati. Předmět znamená pro něj odpor, a to, co je identické v "motivech" všech ... možných chtění, nazývá se: zlomit odpory. Je přemnoho pudů, ale vůle stojí v singuláru.

Kdežto u jiných psychologů osoby bývá já, Ego, základním činitelem duševního života, je u Klagesa já projevem ducha, působí jen v těch okamžicích, kdy se projevují akty ducha, tedy při aktech chápání a chtění. Duch je substance, která je mimo čas a prostor a zasahuje do života na místech poruchy duševního rytmu; tak vznikají jednotlivá já. V každé osobě je dispozice k tomu, aby se vyskytovaly akty identického ducha, čili aby se projevovalo já. Já není stále se dějící skutečností, nýbrž je tu jen ona dispozice, která se aktualizuje v identických aktech já. Charakteristické zabarvení různých aktů chápání a chtění vztahuje se na životní dění, které jest jim podkladem. Rovněž tak je to život a ne duch, který mezi těmito izolovanými akty udržuje spojitost; duch to býti nemůže, neboť se projevuje rozpojitě.

/Takto chápané já je ovšem jen abstrakce z toho, co si člověk uvědomuje pod slovy: to jsem já, a co jiní psychologové, kteří neprovádějí štěpení psychického na činnost života a ducha, označují slovem já./

Klages mluví jednak o tom, jak já je aktivní /to jsou právě ony akty chápání a chtění/, jednak o tom, že pasivně prožívá. "Já jednám" musíme bráti doslovně, kdežto "Já prožívám" znamená něco jiného. Já jest totiž nositelem aktivity, nositelem prožívání je život. "Já prožívám" znamená uvědomuji si čili chápu čili myslím na to, že se mne něco dotklo /mne jakožto prožívající živé bytosti/. Klages předpokládá, že národové, u nichž činnost ducha je obzvláště silná, jako činnost rozumu u Číňanů, vůle u arijců, dávají přednost aktivu ve slovesném vyjádření prožitků, které svou podstatou jsou pasivní. Avšak říká se také: je mi zima, bolí mne, mrzí mne, zdálo se mi atp. Tam kde není žádné aktivity, tam mizí také já.

P ř e h l e d

Recepce /poznání/	T ě l o	D u š e	D u c h
1. Prostorová forma:	Místo /tělesa/	Prostor /obrazů/	Euklidovský prostor bodů
2. Subjekt - objekt:	Tlak těla a tě- lesa jeho se dotýkajícího	Život duše sou- znějící s obra- zem	Vědomí sebe a jemu cizího předmětu poz- nání
3. Funkce objektu:	Dotyk s těle- sem /čítí/	Zření obrazu	Chápání věci nebo pojmu
4. Funkce subjektu:	Bdění	Snění	Pozorování, představování, myšlení
5. Časová forma	Vlnění, čas, spojitost Na předělu vln bdění a zrcadlení právě minulého prožitku		Rozpojité bo- dové akty za- sahující na předělech
6. Objekt:	Tělesa	Charaktery živlů a živých bytostí	Věci a pojmy
7. Jeho umístění	Blížkost	Dálka	Věci blízko, pojmy nikde
8. Časová forma a řád objektu:	Dění, proměny obrazů, podrobnosti obrazů. Souvislosti, nutnost osudu		Identita před- mětu, nadčaso- vé pojmy, tr- vání, libovol- nost i pravi- delnost. Vztahy, zákony
C i t y :	Bolest-rozkoš	Blaženost-hrůza	Sebevědomí-mé- něcnost /ús- pěch-neúspěch/
A k c e : Jednání /těla/	Pohyb těla Dynamika	Působení duše Pathika	Volní rozhod- nutí
	P u d o v é	p ů s o b e n í	V ů l e
1. Pružina	Potřeba těla	Přitažlivost obrazu	Jak si klade cíl
2. Forma pohybu:	Pudový pohyb	Výrazový a tvořivý pohyb	Volní, prostře- dečný usměrněný pohyb
3. Forma času a spojení	Pudová hnutí mají rytmus a střídají se	Obrazy souvisí s rytmem přírody	Cíl trvá až do splnění, vůle se brání zásahu pudových sklonnů
4. V ý r a z /duše/:	Tělo vyjadřuje duši Výraz má rytmus	Duše je vyjadřo- vána tělem	Duch ruší výraz /zpravidelnění a poruchy ryt- mu/
Řeč:		Symbols, obrazy	Značky, formu- le

Jak je patrné z dosavadního výkladu Klagesovy obecné psychologie, dochází Klages k jiné analýze duševního života, než je obvyklé. Přitom však zase to není pojetí, které by stálo úplně stranou. Bylo by možno podrobněji ukázat na shody s Bergsonem a Jamesem. Klagesovo pojetí je však přece jen odlišné. Je dokladem toho, že fenomenologická analýza není nic obecně platného - jak naivně předpoklá-

dá Husserl - nýbrž závisí na tom, kdo ji provádí. Kritikou Klagesova pojetí se budu zabývat později. Dosavadní podrobný výklad je nutný k pochopení jeho základních pojmů. Jeho doklady z prehistorie a historie lidstva a celé pojetí tohoto vývoje nemůžeme tu ani reprodukovat ani dost přezkoumávat, takže zde slouží jen jako ilustrace.

Nauka o výrazu

Klagesova nauka o výrazu je pokračováním dosud rozvinutých myšlenek.

Poznání duševního dění druhého člověka děje se na základě jeho projevu. Klages se zabývá ve své vědě o výrazu bezděčnými projevy živých bytostí, totiž výrazem jejich stavů. V širším smyslu jsou všechny pudové pohyby živé bytosti pohyby výrazovými. V užším smyslu jsou to pohyby, které nesledují dosažení určitého cíle, nýbrž jsou jen jakýmsi podobenstvím účelných pohybů. U člověka jsou to projevy pudových pružin, takže se v nich účastní také duch. Ve výrazu však zříme právě duši druhého člověka.

Výrazové pohyby se mohou skládat s jinými životními pohyby. Jinak běží pes ke psu, jinak utíká před nebezpečím, jinak se žene po kořisti. Rozdíly v běhu pocházejí právě od výrazové stránky pohybu. V běhu se vyjadřuje jednou přitažlivé zaujetí, podruhé strach, po třetí zaujetí lovecké. Jindy zase pozorujeme na živých bytostech pouhé výrazové pohyby a jiné výrazové projevy bez pudových pohybů, např. úlek bez útěku. Výrazové pohyby a projevy nemají smysl mimo sebe, i když se mohou ukázat užitečnými jako signály pro okolní živé bytosti.

Při účelném jednání člověka účastní se také výrazová stránka pohybů. U jedné osoby je pohyb ladně okrouhlý, u jiné energicky hranatý, u jiné zaraženě neohoblený. Rozdíly tyto se nedají vyjádřit matematicky popisem pohybu. Při afektu převládá v pohybech výraz afektu, při volném jednání se projevuje ve výrazové stránce pohybu charakter osoby. Také při výrazových pohybech afektivních je vždy individuální zbarvení podle charakteru osoby /např. smích/. "V každé pro osobu charakteristické pohybové vlastnosti se projevuje osobně charakteristický způsob pohybu". "Libovolný úmyslný pohyb vyjadřuje nechtěně osobnost chtějícího".

Podle běžného pojetí psychologů pozorujeme těla druhých lidí a z tělesných projevů, výrazu tváře, pohybu rukou a p. s o u d í m e na jejich duševní stav. To je vědecká teorie, podle níž je předmětem vnímání hmota, ne duše. Naivní názor je však jiný. Duševní stavy člověka v jeho tváři, v jeho pohybech, v jeho hlase přímo vidíme a slyšíme. Tomuto názoru dává Klages v podstatě za pravdu. Živé bytosti svoje duševní stavy vyjadřují. Mezi stavem duše a jeho výrazem není snad jen nějaká souvislost psychologického podnětu a následného svalového pohybu, nýbrž souvislost daleko užší. Že tu nejde o ú s u d e k z výrazu na duševní stav podle analogie vlastního výrazu duševních stavů, pro to svědčí tyto důvody:

1. Člověk sám svoje výrazy /hněvu, radosti, starosti ap./ jako něco samostatného nezná. 2. Již malé dítě, čtyři až sedm měsíců staré, reaguje s porozuměním na výraz ve tváři a hlase druhého. 3. Výraz nepozorujeme vědomě a nesoudíme z něho uvědomněle, nýbrž je to zpravidla jen prožívání. 4. Poznáváme i výrazy stavů, jež jsme sami nikdy neměli /např. veselý člověk čte ve tváři zahořklého staršího muže/. 5. Výraz se nám jeví jako j e d i n e č n ý, u každé osoby jiný; při úsudku bychom se museli opírat o o b e c n ě shodné souvislosti mezi výrazem a duševním stavem. Také teorie v c í t ě n í /Einfühlung/, podle níž p r o m í - t á m e do vjemů cizího těla ten duševní stav, který v nás projevy tohoto těla budí, je nesprávná. Je sice pravda, že smutná nálada, šťastné zamilování a jiné citové stavy mění hluboce obraz toho, co vnímáme, ale na živých bytostech vnímáme

j e j i c h duši, nepromítáme, do nich svoji. Různí lidé mají nestejné vnímání nadání pro duševní stavy druhých bytostí a pro citový charakter přírodních jevů i uměleckých výtvořů. Projev duše druhé bytosti musíme prožít. Tento stav duše je zření /Schauen/, jeho obsah obrazy /die Bilder/. Zření se vztahuje i na přírodní úkazy, neboť podle Klagesa je živý celý vesmír. Živá bytost vyjadřuje svoje prožívání ve výrazu svého těla a druhá živá bytost zří tento obraz s jeho duševním obsahem. Ve výrazu není ovšem všechno, co živá bytost prožívá. "Každý vyjadřující tělesný pohyb uskutečňuje popudový zážitek citu, který je v tomto pohybu vyjadřován. "City a snahy jsou tělem vyjádřeny, a to ve své stránce popudové vedoucí k pohybům." "Výraz uskutečňuje svou silou, trváním a posloupností směrů tvářnost duševního hnutí". Kromě pohybů má výraz duševního hnutí ještě jiné stránky /na př. blednutí a pocení při strachu/, které jsou také výrazem tohoto duševního hnutí. Ale zde - mohli bychom poznamenat - se už vzdalujeme od přímé souvislosti duševního hnutí a výrazu. "Tělo je jevem duše, duše je smyslem jevu těla".

Živá bytost, která vnímá duševního hnutí jiné živé bytosti, vnímá tím přímo skutečnost, sjednocuje se s nejvýraznějšími rysy toho, co nazírá a vyjadřuje to také svými výrazovými pohyby. To je ono vnímání charakterů, "Wesenswahrnehmung". Obrazy živé skutečnosti překonávají prostorové a časové vzdálenosti a působí přímo v duši přijímající bytosti. A tak je Klagesova "Erscheinungswissenschaft" vědou o živém, na rozdíl od fyziky mrtvých věcí. Duši vnímáme, prožíváme živou skutečnost, duchem chápeme mrtvou existenci.

Projevy duše v pohybech těla a jiných druzích výrazu /např. v tom, jak člověk utváří své okolí/ jsou pro Klagesa důležitějším pramenem psychologického poznání než introspekce. Ten, kdo je zvyklý pozorovat kolem sebe jen mrtvou hmotu, neprožívá živou skutečnost, která se projevuje duším pro ni otevřeným. To platí o reflexologích a behavioristech, pro než jsou živá těla reakčními aparáty. Klagesovým zřením charakterů je obohacena psychologie o základní pramen poznání, aniž by při tom přestávala být objektivní vědou. Čím více u člověka převládá duch nad duší, tím je vnímavost pro charaktery menší. "Procházejí-li seletního dne poblíž nádherné skupiny stromů dva chodci, z nichž jeden je vášnivý krajinář, druhý stejně vášnivý stavební spekulant, nedostali bychom se v pokusu o vystižení rozdílnosti obrazů obou těchto lidí týkajících se téhož předmětu vnímání k cíli, kdybychom přehlédli, že pro jednoho z nich obraz prakticky neexistuje vůbec".

Výrazové pohyby jsou charakteristické pro člověka jako celou osobnost, ale na prvním místě vyjadřují přítomný stav člověka, a to cit. V psychologii se běžně mluví o výrazech citu. Cit má v Klagesově pojetí dvě stránky, náladovou a popudovou. Nebývají stejně zastoupeny /např. rozjímavá nálada proti afektu hněvu nebo úleku/. Náladová stránka, kvalita /die Artung/ citu není výrazovým pohybem uskutečněna. Příklad: Silný popud prožívaný při radosti projevuje se silou výrazových pohybů těla, pohyby radosti trvají, dokud trvá afekt radosti /později může převládnout stránka náladová/; vnitřní popudy mají však také směr, a to při radosti směr centrifugální, otevřený a míří také vzhůru. To se projevuje v radostných pohybech. Přesná charakteristika pohybů vyjadřující radost je tato: 1. směr pohybů na venek, 2. Pohyby se hromadí, 3. Jsou velké, rychlé, silné, 4. Probíhají rovnoměrně, často rytmicky. 5. Jsou uvolněné. 6. Jsou centrifugální. 7. Síla ustupuje do pozadí proti velikosti a rychlosti. 8. Směr vzhůru je zdůrazněn. 9. Okruh působení je široký.

Klagesova teorie výrazu je stručně vyjádřena formulí: "Výraz je podobenstvím

jednání". Jednání pak nemá jen vlastnosti pohybové, nýbrž také cíl, např. nějaké dílo. Člověk svoje citové hnutí nejen vyjadřuje, nýbrž také pohyby znázorňuje, má k tomu bezděčný sklon, který může být vědomě stylizován a stát se konvenčním /pozdrav projevem ponižování, gesta vladařská/. Bezděčně znázorňování /Darstellung/ je druhou stránkou výrazu. Schopnost k zobrazování je individuálně různá. Záleží také na druhu pohybu. Při pohybech, kde se člověk nemá příležitost pozorovat, jeví se především výraz /při chůzi/, tam, kde výsledek má před svými smysly, uplatňuje se daleko více snaha znázorňovací, podle vnitřního obrazu, který je tu člověku vodítkem /das persönliche Leitbild/. Tak je tomu zvláště při řeči /člověk slyší sám sebe a tak kontroluje svůj hlas/ a také u písma /vidí svoje písmo a neúmyslně je utváří, i když pohyb je celkově úmyslný/. Všeobecně: "Každý úmyslný pohyb člověka je spoluurčován jeho osobním obrazovým vodítkem" /i z něho odvozený druhotně bezděčný/.

Nauka o výrazu je podkladem Klagesovy charakterologie, neboť výraz osoby je nejdůležitějším pramenem poznání charakteru. Prvním úkolem charakterologickým je co nejúplnější charakteristika individuí. Charakterologie je ovšem nauka obecná, která podává pouze obecné pojmy potřebné k řešení této úlohy. Na rozdíl od věd, které popisují svůj předmět analyticky, vychází charakterolog z celkového zření svého předmětu. Zření "podstat" /Wesen/ je nezbytnou schopností pro charakterologa. Charakterolog je především fysiognomikem, tj. vnímá výraz duševních hnutí a čte ve výrazu celý charakter individua. Toto zření celku, které se může opírat také o samostatné výtvořiny individua /např. umělecké/ je východiskem poznání částí. Výraz člověka je symbolem jeho charakteru.

V nauce o výrazu, jak jsme o tom právě slyšeli, objevil Klages, jaká je souvislost mezi duševním hnutím a jeho tělesným výrazem a jak člověk uskutečňuje ze sebe a kolem sebe obraz, který mu jako vzor taně na mysli. Mezi tímto produktem a vnitřním stavem je přímá souvislost. Vnitřní obraz je uskutečněn vnějším výtvořem.

Ale oba tyto výrazové principy /vyjadřování pohyby a zobrazování/ mluví vlastně jen o vyjadřování okamžitého, přítomného duševního stavu. Má-li se z pohybů a výtvořů individua poznávat jeho charakter, je k tomu třeba zřejmě principů dalších.

Z výtvořů je možno poznávat přímo vnitřní obraz, podle něhož byly tvořeny. Ale to platí jen pro výtvořiny takto reproduktivní. Na výtvořech je to jinak jen jedna stránka, která je vyjádřením toho, jaký vzor tanul osobě na mysli. Když píšeme, kontrolujeme písmo zrakem, ale obrazový vzor se netýká všech podrobností písma. U někoho je každé písmeno utvářeno pečlivě podle vnitřního vzoru, u jiného je vliv obrazového vzoru mnohem menší. Kromě toho musíme odlišit a oddělit to, co se s individuálním vzorem vůbec nekryje, co např. je děláno podle naučené předlohy, dále to, co vyplývá z povahy výkonu a materiálu bez vlivu osobní záliby, a to, co je napodobení vzorů cizích. Musíme dále být jisti tím, že to, co se projevuje v jednom výrazu, představuje skutečně obecný výrazový vzor osoby. Teprve abstrakcí dospějeme k poznání toho, co je charakteristické pro osobní obrazový vzor. Kdo si volí celý ráz písma individuálně, u toho lze poznati jeho obrazový vzor snáze než u toho, kdo užívá jen jednoho tvarově charakteristického písmena. Ale i z jednoho znaku je možno abstrahovat, třeba s menší spolehlivostí.

Člověk může mít obrazových vzorů více. Umělec vytváří díla různého rázu, takže každé představuje pro sebe jiný svět a žádné není kopií individuality tvůrce. Obtíž při hledání toho, co je skutečně individuální, není však spravidla tak velká, jde-li o výrazové projevy, které nejsou tolik předmětem vědomé tvorby jako

většina uměleckých výtvorů.

Obrazové vzory týkají se různých smyslových oblastí /zraku, sluchu, motoriky těla/ a můžeme říci také oblastí myšlenkových! Dejme tomu, že zjistíme ráz obrazového vzoru pro zrak, pro sluch atp. nebo omezeněji pro písmo, pro řeč a pod. Tím jsme poznali jednu vnitřní stránku individua. Jsou však společné znaky obrazového vzoru pro řeč a pro písmo, pro dojmy sluchové a dojmy zrakové. Jest možné poznat je již z projevu jednoho smyslu. A tak podle písma je možno poznat nejen obrazový vzor zrakový, nýbrž všeobecněji platný /abstraktní/ vzor i pro jiné oblasti smyslové i pro myšlení a dokonce i vzor pro vzájemné poměry osob.

Velkým Klagesovým výkonem bylo nalezení těchto abstraktních znaků osobních výtvorů. Další věcí je empirické ověření toho, zda abstrakce jednoho druhu výtvo-ru se projevuje i v jiných druzích činností osoby /např. písmo-hlas - pojmové myšlení/. Je totiž někdy obtížné vyloučit vliv specifického výrazového oboru, aby se dospělo k správné abstrakci, a obráceně při přenesení abstrakce tohoto stylu na jinou oblast přistupují tam vlivy, které jej zkreslují. Sama existence tak obecného obrazového vzoru může být předmětem pohybů, ačkoliv jsou známy velmi výrazné případy shody charakteru různých výrazových oblastí.

Podle obrazového vzoru, jak se jeví v produktech individua, poznáváme však nejen, jakým obrazům osoba dává přednost, nýbrž také, jaké jsou city a snahy, které k takovým obrazům vedou. Klages praví, že "obrazy" mají svůj charakter. Tímto charakterem působí na vnímající duši a budí v ní citová hnutí. Mezi určitým druhem citových hnutí a snah a mezi obrazy je vnitřní příbuznost. Tato příbuznost se dá také ještě sledovat na prvcích obrazů, jako jsou barvy a tvary. Souvislost mezi určitou barvou nebo seskupenstvím barev a určitým hnutím myslí je docela objektivní /červená - vzrušení, zelená - uklidnění/. Hluboké tóny mohou budit dojem velebnosti, vysoké nikoli. U sluchu je však souvislost ještě užší, poněvadž zvuky jsou pohyby v čase. Tvary vnímané zrakem jsou ve vztahu k pohybům, jimiž by mohly vzniknout a které jsou pohybovým výrazem duševních hnutí. Vzhledem k tomuto přiznání kvalit a citových vzruchů a snah mohou sloužit kvality, které individuum produkuje nebo které si volí, jako podklad pro poznání jeho citového života a jeho tendencí.

Pohybová stránka výrazu jest však často ještě důležitějším pramenem poznání charakteru. Při psaní vykonává člověk množství pohybů, a to individuálně utvářených, přestože se drží obecného vzoru. Prožívá-li při psaní nějaký afekt, dostávají psací pohybový ráz charakteristický pro tento afekt. Afekt je vyznačen zřetelnými úkazy motorickými a není divu, že se v pohybech písma projevuje také. Ale také nálada, která není motoricky nijak nápadná, zobrazuje se v písmě. Z písma se pozná - a rovněž tak z jiných pohybů individua, zda pohyby mají rytmus, tj. tvoří-li jejich sled živý celek, či zda je tento rytmus porušován nebo jen chabě naznačen. V písmu se projevuje dále, kterým druhům a vlastnostem pohybů dává pisatel přednost, zda pohybům energickým, velkým, rychlým nebo naopak, zda rozbíhavým nebo soustředěným, zda mění směr hranatě nebo oble, zda dává přednost pohybu v křivkách před pohybem přímkovým a který směr pohybu zdůrazňuje. Mimo to se poznává také, jakému doteku péra s papírem dává přednost, zda jemnému či hrubému /zde by se mohlo mluvit o hmatovém vzoru/.

Podobně jako se dá abstrahovat obrazový vzor ze smyslových kvalit projevů osoby, tak se dají z psacích /i jiných/ pohybů abstrahovat pohybové sklonky indi-

vidua. Samozřejmě že tyto pohybové sklony mohou být v písmu modifikovány, takže se v jiném druhu pohybu projevují jinak; ale přece jen obecné, na jednu oblast pohybů nevázané, pohybové sklony existují. Z pohybových sklonů, které mohou být dosti proměnlivé a které jsou u téže osoby různosměrné, činí se pak závěry na povahu individua. Afekty individua mají svou motorickou stránku. Když zjistíme v motorice písma silný pohybový sklon shodný s motorikou určitého afektu, že vybavitelnost tohoto afektu je u této osoby silná. Je nutno ovšem rozlišit to, co je projev okamžitého stavu od toho, co je trvalou dispozicí. Proto nás může mýlit, máme-li po ruce jen jeden dokument. Ale také snahy mají svou pohybovou stránku, např. darování opačnou než brání /centrifugální proti centripetální/. A zase se dá soudit z pohybového sklonu k určitému směru na existenci a sílu snah téhož motorického výrazu. Různé snahy mohou mít pohybovou stránku podobnou /objímání - osvojování/, takže úsudek z pohybových sklonů na snahovou stránku nebývá jednoznačný a snadný. Klages zvláště zdůrazňuje, že dvě protichůdné tendence nebo obecněji dva protichůdné charakterové znaky mohou působiti na výraz protichůdně; takže z dané síly pohybového nebo obecněji výrazového znaku nepoznáme vždy, zda pochází ze síly příslušného znaku charakterového, nebo ze slabosti znaku protichůdného.

Pořádek /členění/ a pravidelnost jsou obrazovým vzorem i pohybovým sklonem ducha; rytmus je pohybovým znakem duše, života. Poruchy rytmu /a libovůli/ připisuje Klages na účet ducha. Bohatství pohybových sklonů je svědectvím bohatství životních impulsů, úroveň obrazového vzoru může se projevit v úrovni utváření písma. Jsou-li pohybové sklony sladěny, je to znamením souladu pudových pružin osoby a projevuje se to názorně v pohybech individua. Tak je možno z výrazových pohybů odvodit také ještě jiné povahové znaky než afektivní a snahové.

Pohybové sklony jsou stále připraveny se projevit. Na tak složitém pohybu, jako je psaní, mají příležitost projevit se v celé své šíři, kdežto jiné druhy pohybů /např. chůze/ to do té míry nepřipouštějí. Volně podle Klagesa můžeme říci, že je to pohybová stránka charakteru, která je kdykoli připravena se projevit. Charakter je stále ve stavu pohotovosti; kdo má sklon k osvojování, je stále připraven, aby si věci osvojoval, nebrání-li mu nějaká překážka. Pohybová stránka osvojování, pohyby končící přiblížením k tělu, je také stále připravena, a projevuje se proto i v písmu, kde si člověk žádný předmět neosvojuje.

Podle toho bychom mohli říci - není to však formulace Klagesova - , že charakter osoby jest jednotná soustava mnoha pohotovostí: k prožívání určitých citů, k určitým snahám, k zaujetí určitým druhem obrazů. Při psaní se z této soustavy aktualizují mnohé pohybové sklony a některé obrazové vzory. Je to ovšem projev této soustavy jako celku, ačkoli se nedostávají k slovu všechny její znaky. Podobně je tomu při kterékoli jiné činnosti. Na pohybech, které jsou prostředkem k nějakému cíli a které jsou vůlí tak dopodrobna nacvičeny a schematisovány, že již charakter nevyjadřují, nelze konati fysiognomická pozorování.

Charakter není z pohybových sklonů a obrazových vzorů složen, to jsou jen nezávislé momenty buď charakterového složení jako celku nebo jeho součástí. Člověk, který si rád věci přivlastňuje, má poměrně samostatný sklon přivlastňovací, ale nemá samostatný sklon k centripetálním pohybům. Rozbor charakteru na jeho pohybové sklony není sice chybou, ale týká se jen výrazové stránky charakteru. Pod výrazovou stránkou jsou vrstvy další. Výrazová stránka, ať už jde o pohyby nebo vytváření obrazů, může být v nepoměru k tomu, co se jí vyjadřuje /výrazová

neschopnost nebo sklon přehánět výraz/. To nutí k opatrnosti při výkladu charakteru z jeho výrazu.

Podle Klagesa je sklon k osvojování zrovna tak nesamostatnou stránkou celkového charakteru jako pohybový sklon k centripetalitě. My zde zdůrazňujeme, že nesamostatnost pohybového sklonu je větší než nesamostatnost osvojivé tendence.

Kdežto výraz člověka nás seznamuje s jeho individuálním charakterem, podává nám jazyk /die Sprache/ charakterologické názvosloví. Klages neustává zdůrazňovat význam jazyka pro psychologické poznání. Čím je jazyk přirozenější, bližší životu a méně proniknout libovůli ducha, tím lépe vyjadřuje živou skutečnost. Bohatství názvů pro charakterové vlastnosti je velké. Slova neoznačují ovšem vždy pravé vlastnosti charakterové, nýbrž často jen vlastnosti důsledkové a vnější, ale i v to případě získáváme odtud cenné poznatky, např. z názvů obrazných.

Psycholog rozlišuje proti běžné řeči charakterové vlastnosti několika druhů. Tvoří dále nové charakterologické pojmy obecnější.

Charakterologie

V předchozím jsme vylíčili, jak se v člověku podle Klagesa spojuje tělo a duše s duchem a jak se ve výrazových pohybech a jiných projevech projevují tyto tři činitele navenek. Chceme-li jednoho člověka psychologicky odlišit od druhého, musíme si všimnouti, jak se po této stránce lidí liší. Musíme se zabývat charakterovými znaky jednotlivce. V obecné řeči nalézáme množství jmen pro charakterové znaky. Nejdůležitější dvě skupiny se týkají schopností a snah /schopností: paměť, hudební chápání atd. - snahy: smysl pro výdělek, vládychtivost, opatrnost atd./. Schopnosti se vyskytují u člověka v určitém kvantu, ve vyšším nebo nižším stupni. Snahy mají určitý směr. Pro trvalý směr snažení osoby užívá Klages pojmu "Triebfeder", pudová pružina. "Pudovou pružinou rozumíme vnitřní příčinu obecně určité snahy, speciálně určitého chtění." Velikost schopností u jednotlivce srovnáváme s velikostí týchž schopností u jiných lidí. Velikost pudových pružin srovnáváme navzájem u jedné osoby /která pružina je silnější/. Dlužno poznamenat, že podle Klagesa mají pudové pružiny také sílu absolutní, jenže navenek se jeví jen výslednice, na jejíž tvorbě se účastní síly směru protivného. Každá pudová pružina je zároveň vložou citovou. Tuto tézi, s níž jsme se setkali již v nauce u výrazu citu, odůvodňuje Klages uváděním příkladu: např. smysl pro povinnost se projevuje tím, že se u člověka dostavuje cit: "musíš to udělat, je to tvoje povinnost". A zároveň to vede k plnění povinností.

Další třída charakterových znaků se týká rozdílů v průběhu duševních dějů čili vlastností temperamentu. Temperament chápe Klages jako výslednici sil pohánějící a brzdicích. Volí pro tuto stránku charakteru název "das Gefüge des Charakters" /skladba, složení charakteru/.

Jednotnost, úměrnost, harmonie a proti tomu nejednotnost, rozpory a rozervanost charakteru, dále stabilita a labilita, vyhraněnost a nevyhraněnost, zralost a nezralost charakteru tvoří skupiny vlastností charakterové stavby.

Z hlediska společnosti připisujeme lidem vlastnosti, které mohou být podmíněny charakterově různým způsobem, např. spolehlivost. Sem patří také typy jako je "intrikán", "tichošlápek", "hochštapler", které mohou tkvít v různých charakterových vlastnostech.

Uprostřed mezi těmito vlastnostmi, "které nejsou žádnými vlastnostmi" a mezi pravými charakterovými vlastnostmi leží vlastnosti týkající se chování, které někdy vedou přímo k pravým povahovým rysům, jindy jsou to projevy vlastností podle okolností různých. Příklady vlastností tohoto druhu jsou: nemluvnost, žvanivost; skromnost, drzost; těžkopádnost, obratnost. Schopnosti, snahy /tendence/, temperament, struktura, společenská hodnocení a rysy chování jsou hlavní Klagesovy kategorie osobních rysů. Zvláště klade ještě osobní ráz vůle a sebevědomí.

Pojem nadání vztahuje Klages nejen na schopnosti intelektuální a umělecké, pro něž se zpravidla užívá, nýbrž také na vlastnosti vnímání, citu a vůle. Uvádí velký počet schopností, daleko větší než bychom našli u kterékoliv jiného psychologa. Opírá se přitom o slova běžného jazyka, aniž by popíral, že tyto lidové pojmy mohou být kritizovány a redukovány. Uveďme jeho seznam citových nadání: vřelost, srdečnost /das Gemut/, měkkost, radostnost, schopnost euforie, jemnocit, útlocit, schopnost vcítění, dobromyslnost, přejícnost. Ke každému z těchto nadání se vyskytuje jeho nedostatek, mezi něž patří chladnost, tvrdost aj. Každý člověk má nějaký stupeň nadání citové vnímavosti nebo vzrušivosti, který leží na některém mís-

tě mezi úplnou tupostí a největší vzrušivostí citu.

Podrobně se zabýval Klages charakteristikou poznávací stránky osoby. Poznávání se týká jak života, tak ducha. Poznávání znamená pro život přijímání dojmů, pro ducha chápání. Podle toho rozlišuje Klages vlohy pro přijímání dojmů a směry chápání. Prvé patří mezi nadání, druhé k tendencím. Dojmové vlohy /Eindrucksanlagen/ jsou: 1. vnímavost pro dojmy, která je v mládí větší než v pozdním stáří, ve stavu čerstvosti než při únavě, větší pro to, co člověka zajímá, než pro ostatní; její stupeň je však přesto v celku individuálně charakteristický. 2. plnost dojmu podle toho, zda se na dojmu účastní duše bohatá nebo chudá. 3. teplota, vřelost /die persönliche Wärme des Anschauungsstoffes/, což znamená smyslovou živost v protikladu k nenáznorné, abstraktní chladnosti. To se projevuje v představách. Myslitelé, učenci a lidé činu jsou spíše chladní ve svých dojmech a představách, umělci vřelí. Není tím - rozumí se - míněna citová chladnost nebo vřelost. 4. pohyblivost názorové látky. Zde uvádí Klages dva protikladné typy, z nichž žádný nestojí výše než druhý, na rozdíl od případů předchozích. Je to typ ulpívající a typ unášivý, těkavý, /haftend - schweifend/. Tento protiklad se projevuje ve vnímání, fantazii i v myšlení. 5. hloubka vnímavosti. To je zvláštní stránka plnosti, která je v souvislosti a rozdělením na introvertní a extravertní typ poznání. Bohatší duše se kloní více do nitra a tím do hloubky.

Stupeň činnosti ducha při poznání je individuálně charakteristický. Je-li vysoký, obrací se člověk skoro při každém dojmu k jeho myšlenkovému zpracování podle směru svých zájmů. Směry chápání rozděluje Klages na typy takto: 1. vitální nebo duchový směr chápání /např. romantická metafyzika proti Kantovi/. 2. Subjektivní nebo objektivní směr chápání; první má sklon k iluzím z citových důvodů, druhý má větší smysl pro skutečnost. 3. Osobní nebo věcný směr chápání, podle vztahu k poznání osob nebo věcí /konkrétních i abstraktních/. Pro ženu je typické chápání osobní, pro muže věcné. 4. Konkrétní nebo abstraktní směr chápání /opět souvislost s rozdíly ponalaví: muž má častěji abstraktní inteligenci než žena./ 5. Směr chápání názoru blízký nebo názoru vzdálený /malíř proti přírodovědci nebo meteorologovi, i když se zabývájí týž předmětem/.

Jmenované směry chápání jsou různé typy chápacího nadání a nejsou totožny se zájmy /pudovými pružinami/ v též směru. Člověk např. může být svými zájmy veden k tomu, aby uplatňoval svůj intelekt ve směru protivném svému typu. Jsou v souvislosti s uvedenými sklony dojmovými; zvlášť vitální a názoru blízký intelekt souvisí s plností a teplotou vnímací schopnosti. Nedostatek životní plnosti pak souvisí s formalistickým směrem chápání, který myslí jen ve značkách, jako moderní matematika a finanční věda. Protiklad konkrétní a abstraktní inteligence souvisí s protikladem ulpívání a těkání.

Vyjmenovaná nadání a typy poznávací jsou - jak vidíme - velmi různého rázu. Je to typologie smyslové vnímavosti a inteligence; pak stupeň účasti duše nebo ducha.

Zvláště důkladně se zabýval Klages pudovými pružinami. Nejdůležitější rozdělení jich vychází z toho, jak se účastní v pudové pružině život a jak duch. Převládá-li život, oddává se člověk prožívání, převládá-li duch jakožto vůle, je to sebeprosazování. Pudové pružiny jsou tedy buď pružiny /uvol-

nění /duše/ nebo vazby /vůle/, "Lösungen" - "Bindungen". Podle předmětů, na něž se pružiny vztahují, dělí Klages pružiny na duchové /duch především poznávající a hodnotící, nikoli sebeprosazování osoby/, k živým bytostem a smyslové. Uvolnění může být také na straně ducha, a tak máme tuto soustavu uvolnění: x/ A. O d d a - n o s t d u c h a čili schopnost nadšení: 1. poznávací pud 2. utvářivý pud a láska ke kráse 3. morální nadšení. B. C i t o v á h l o u b k a /sklon k oddanosti osobní/: 1. spontánní /láska k přírodě, zvířatům, rostlinám, domovu, vesmíru; k lidem: úcta, obdiv, láska, zbožňování, oddanost, mateřský cit, obětavost/ 2. pasivní /dobrota, mírnost, blahovůle/ 3. reaktivní /soucitnost, účastenství citové, spoluradost/. C. S m y s l o v á v á š n i v o s t /erotická i jiná, pud po žití a opojení/.

V závorkách uvádíme pouze důležité příklady, ne celou Klagesovu tabulku; tam, kde je jmenován cit, např. láska, obdiv, je míněna pružina k tomuto citu vedoucí.

Soustava v a z e b je tato: A. sebeprosazování ducha čili racionalismus 1. teoretický /racionalismus, věcnost, kritika/ 2. estetický /vůle k pořádku, zjednodušení, regulaci, stylu/ 3. morální /vůle k rovnosti, spravedlnosti, pocit povinnosti, svědomí/. B. prosazování vlastní osoby čili egoismus I. spontánní egoismy čili sebeexpanse 1. všeobecné /podnikavost, činnost, útočnost, novotářství/ 2. zvláštní a/ pud osvojovací b/ aktivní pud ekonomický, touha po zisku c/ panovačnost, sklon k ovládnutí d/ ctižádost a touha po uznání e/ touha po oblibě a obdivu od druhých. II. Pasivní egoismy čili sebeuchování /opatrnost, vypočítavost, podezřívavost, bázlivost, lstivost, prohnatost, pokrytectví/. III. Reaktivní egoism čili napravování na sobě utrpeného /svéhlavost, tvrdohlavost, opozičnost, zarytost; urážlivost, pomstychtivost, zlomyslnost, posměvačnost, pletichářství, závist, škodolibost, resentment, počůchlost/ C. Potřeba požitku, čili hedonismus /sexuální, v jídle, hýření, zábava/.

Ke každé pudové pružině se dá nalézt protiklad. Má-li někdo sklon k dávání a darování, staví se proti tomu např. jeho smysl ekonomický nebo jeho závistivost. Podle toho, jak jsou vyvinuty pozitivní sklony a jim protikladné negativní, vychází teprve výsledné jednání. Při charakteristice osobních sklonů uvádí Klages nejen, které pudové pružiny člověka má, nýbrž i které nemá, nebo které jsou u něho zastoupeny slabě. Nedostatekduchovních vznětů je střízlivost, suchost, chladnost, přísnost; nedostatek lásky je tvrdost, nelítostnost, bezcitnost; nedostatek rozumovosti je lehkomyšlnost, nerozumnost; nedostatek egoismu je nesobeckost, bezstarostnost, důvěřivost aj.

Do této souvislosti zařadíme rozlišení p o p u d o v ý c h p r u ž i n a z á b r a n o v ý c h p r u ž i n , kterého se Klages jen letmo dotýká; praví, že osobní pružiny egoistické jsou především činnorodé, kdežto m o r á l n í p r u ž i n y zábranné. Naproti tomu věnuje této věci pozornost v nauce o o b e c n ý c h poměrových vlastnostech, kde, jak u vůle, tak i u citu, klade proti sobě popud a zábranu nebo vazbu. Z poměru těchto dvou sil plyne navenek patrné chování.

Každá výsledková vlastnost charakteru je podmíněna jak pozitivně, tak negativně. To se jeví zřetelně ve výrazových pohybech. Pravidelnost písma je buď více projevem síly vůle nebo slabosti citových vzruchů, které by pravidlenost rušily. Nepravidelnost písma je naopak jednou spíše projevem síly citových vznětů, jindy

x/ Následující přehled není doslovným překladem, nýbrž je terminologicky upraven.

spíše slabosti ukáznování, v slabosti vůle. A tak posuzujeme-li člověka z jeho výrazu, řeči nebo jednání, musíme vždy mít na paměti, že ve výslednici se uplatňují od případu k případu nestejně dvě složky opačného směru. Již toto Klagesovo pojetí, které je ještě schématické, upozorňuje na obtížnost poznání pravých charakterových sil.

Některé z pozitivních vlastností /jako např. hloubka citu, vznešenost, vnímavost, lyrčnost, síla prožitku duše/ se dají poznati i z důsledků, v nichž jsou tlumeny silami opačnými na základě tzv. ú r o v n ě osoby, projevující se ve výrazu. Klages sám vykládá věc tak, jako by se o všech pozitivních a negativních vlastnostech dalo usuzovat podle úrovně. Ale poněvadž úrovní míní úroveň plnosti a ne např. úroveň vůle a intelektu, nestačí toto vodítko k správnému zhodnocení výrazu, slovních projevů a jednání.

Pod název "Das Gefüge des Charakters" shrnuje Klages tři pojmy, z nichž první se nejvíce kryje s pojmem temperament: citovou vzrušivost, volní vzrušivost a schopnost projevu. Všecky tyto tři vlastnosti osoby jsou vlastnosti p o m ě r o v é . Citová vzrušivost /Gefühlserregbarkeit/ je přímo úměrná živosti citové a nepřímo úměrná citové hloubce. Povrchní cit snáze vzniká i zaniká. Citově povrchní člověk se snáze vzruší, citově hluboký obtížněji. Navenek se nejeví přímo citová živost a jí protichůdná citová hloubka, nýbrž výslednice, citová vzrušivost. Obdobně jest volní vzrušivost přímo úměrná síle pudu /pudových pružin/, nepřímo úměrná odporu proti pudové pružině. Tento odpor pochází od sil, které volní rozhodnutí zdržují a znesnadňují. Za třetí jest schopnost projevit se přímo úměrná síla vzrušení a nepřímo odporu proti projevu. Míněn je především odpor neúmyslný, organický, nikoli úmyslné potlačování projevu. Říman projevil vzrušení nesnadněji než Řek, dnes Angličan nesnadno proti Italovi. Sdílnost a nesdílnost jsou protiklady této schopnosti projevit se na speciálním poli řeči, vyloučíme-li z toho vše, co by znamenalo snahu po sdělování, resp. po nesdělování.

Citová a volní vzrušivost jsou Klagesovy náhradou nejednotného pojmu "temperament". Člověk silné volní vzrušivosti je např. takový, který má normální popudy, ale slabé zábrany; také ten, kdo má plno plánů a podniků /nebo při normálních brzdách velmi silné popudy/ a tedy neochabuje ve svém nadšení pro věc jako prvý. Oba jsou lidmi "temperamentními". Bez temperamentu je buď apatický člověk, který má slabé pudy a normální brzdy jednání, který se dá těžko probudit ze své lhostejnosti, nebo člověk normálních popudů, ale silných brzd, který vydrží se zájmem, když se jednou do toho dal.

Síla vůle je vlastnost na této volní vzrušivosti nezávislá; je to schopnost překonávat odpory, které se staví na cestu uskutečňování, když byla již vůle jednou vzbuzena. Tu jde o odpory, které následují po rozhodnutí, u vzrušivosti o ty, které rozhodnutí překážejí. Síla vůle je zase vlastnost složená, závisí na volní energii, lehkost vůle /velký výkon při malé námaze/ a schopnosti citů podporovat vůli nebo podpořiti se jí.

Psychologii s e b ě v ě d o m í podal Klages poprvé v knize "Die psychologischen Errungenschaften Nietzsches". Zabývá se tam především sebeklamy. Rozlišuje schopnost sebevědomí a tendenci k sebehodnocení. Obě může být v souladu. Ale častý je případ, že schopnost sebevědomí je slabá, kdežto touha po sebehodnocení /Selbstschätzungstrieb/ je silná. Z toho vyplývá mnoho pochybností o sobě a malomyslnost. Takový člověk je velmi nedůtklivý, citlivý na chválu a hanu. Velmi často člověk o tomto nepoměru sebevědomí a tendenci k sebehodnocení neví; pak

trpí nepřiznanými pocity méněcennosti a tím vznikají sebeklamy. Přitom se v něm mohou vyvinout sklony k "sebenafukování" jako zvýšený sklon k sebepozorování, vztahování všeho na vlastní osobu, egocentrismus. V případě malé schopnosti sebevědomí a malé touhy po sebehodnocení je člověk velmi nenáročný a velice skromný. Přitom je buď ochoten se jiným podrobovat nebo pro jiné žít. Schopnost sebevědomí i touha po sebeocenění nejsou k základní vlastnosti charakteru, nýbrž vlastností důsledkové. O sebevědomí rozhodují úspěchy a neúspěchy. Při tom všem je maximum i minimum dosaženého sebevědomí omezeno dědičně a možno tu rozlišovat charaktery se sebevědomím stálým a ty, jejichž sebevědomí je kolísavé.

Vlastnosti charakterové jsou buďto povrchnější nebo hlubší. V nejvnějšnější vrstvě leží vlastnosti vystupování a chování, v nejbližší další schopnosti /nadání/, v ještě hlubší vlastnosti temperamentu, naturelu /to znamená schopnosti citového projevu/ a citové vzrušivosti, v následujících pudové pružiny, sklony, zájmy, v nejhlubší vlastnosti pudové. Pudové pružiny neleží všechny v téže úrovni, jejich vzájemná poloha je od osoby k osobě různá.

Postižení individuálního charakteru není možné podle obecného schématu, protože i stavba charakteru je v podrobnostech individuálně různá. Klages podává několik vzorů na individuální charakterové rozbory ve formách, které se osvědčily v praxi grafologické.

"Ze všech úkolů charakterologie je daleko nejobtížnější vyličení /Darstellung/ zjištěného zvláštního charakteru obecnými pojmy". "Obraz charakteru není popis, nýbrž vývoj". "Nejde tolik o to, řadit charakterové rysy jeden za druhým, jako spíše uvést každý ke každému do bezprostředně evidentního vztahu. Podáváme průřez okamžitou tvářností útvaru, který podléhá ustavičně proměně, poněvadž je živý. Proto jej nelze chápat tolik z hlediska pevného stavu, jako z hlediska souboru zákonitě proměnlivých podmínek působení".

Po tomto úvodu podává Klages ukázky charakterových obrazů. Jedno schéma nazývá přímo "výstavba charakteru", jiné "rozpolcenost", což znamená ovšem jen zvláštní případ stavby charakteru; o "poměru srdce a hlavy" se dá mluvit u každého charakteru; jeho schéma popisu se hodí zvláště v případě rozporu obou. Jiné schéma je "vrstvení charakteru od vnějšku do nitra", s nímž souvisí ostřejší protiklad: "Schein und Sein", zdání a skutečnost, který je zase jeho zvláštním případem. Důsledků charakterových vlastností se týkají schémata: "charakter a prostředí", "charakter a úspěch", "charakter a povolání".

Vývojem charakteru od dětství k dospělosti se Klages soustavně nezabývá, ačkoli užívá vývojových hledisek v praktických rozborech. Je si také vědom stále proměnlivosti charakteru i u člověka dospělého.

Kritika podrobností Klagesovy charakterologie, by na tomto místě neměla smysl. Je zřejmé, že takováto klasifikace pudových pružin je vždy nějak násilná, takže např. podnikavost a činnost je uvedena na straně egoismu, ačkoli v ní také může být pudově uvolňující aktivita. Některé ze zvláštních egoismů jsou spíše směry vůle /panovačnost/, jiné citu /touha po oblibě/. Reaktivní egoismy jsou zase buď jen citové choulostivosti /závist, žárlivost, urážlivost/ nebo aktivní odstraňování utrpených škod /pomstychtivosti, posměvačnost jako reakce/. Sem patří různé kompezace choulostivostí: buď se člověk obrní /"mně se jeho urážky vůbec netýkají"/ nebo si fantazíruje opak toho, co si o sobě tajně myslí /sebevědomí s méněcenností v pozadí/.

Helwig x/ zamítá Klagesovu soustavu pudových pružin a vůbec jeho klasifikace, poněvadž prý to je jen množství rozmanitých typologií. Každá typologie se podle něho hodí jen na některé osoby. Klagesovy pojmy by se tedy hodily na velké množství osob, totiž vždy některé pojmy na některé osoby. Tak to však Klages také míní a sám zdůrazňuje, že každá vlastnost pojmenovaná obecným jménem má u jednotlivce individuální zabarvení.

Zásadní otázka je: které z mnohých charakterových názorů označují skutečné pudové pružiny a ne jen důsledkové vlastnosti? Na to nelze dát odpověď bez velkého empirického materiálu, ale kromě toho je jisto, že se ani tak nedají zatím najít naprosto neměnné základní, vrozené pudové pružiny. Proti Klagesově systematické postavené na předpokladu, že charakter je nedělitelný celek a pudové pružiny jsou jen jeho stránky, které tedy nesmějí být zabsolutňovány, stojí pokusy o odvození celé řady charakterových znaků z pudů /psychoanalýza/ nebo dokonce jen z pudu po zvýšení vlastní hodnoty, ať už egoisticky či morálně /Adler/. To jsou směry přehnaně redukční. Souhlasně s Klagesem zdůrazňuje individuální charakteristnost každého rysu G. W. A l l p o r t .

x/ Charakterologie 1936, str. 187 nn.

Kritika Klagesova dualismu

Klagesovo dílo vyrostlo stranou školské psychologie. Některé z jeho myšlenek najdeme však v různých souvislostech také u jiných autorů. Protikladu ducha a života odpovídá rozlišení nižších a vyšších instancí duševního aparátu, jak je vypracovala psychologie l é k a ř s k á /Head, R. L. Müller, F. Krause, Kretschmer/, a rozlišení vyšších a nižších vývojových stádií, jak je podává Wernerova psychologie vývojová /Entwicklungspsychologie, 1933/. V obou těchto případech je však proti Klagesovi ten rozdíl, že tyto rozdílné duševní funkce, oblasti a stupně jsou hodnoceny právě opačně než u Klagesa. Hypobulické a hyponoické jevy u K r e t s c h m e r a /Medizinische Ps. 1921/ jsou něčím podstatně nižším než rozumové chápání a jednání založené na chtění. Podobně popisuje Werner fyziognomické vnímání, celkovitost a afektivnost prožívání jako nižší stadium proti vnímání věcí, diferenciaci a odstupu jako stadiu pokročilejšímu. Jedním důvodem pro toto hodnocení je fakt, že intelekt a vůle jsou rozhodně pozdější stadia vývojová a podle běžného názoru racionální způsob chápání podává pravé poznání skutečnosti, kdežto prožívání "charakterů" je něčím subjektivním. Rovněž tak vytrvalá vůle, která bez pudového uchvácení uváženě, soustavně a ekonomicky sleduje svůj cíl, je pokládána za něco vyššího než pudové impulsy.

V dějinách lidstva byl postup od "života" k "duchu" hodnocen pozitivně v osvícenství a u Comta, negativně u Rousseaua a v romantismu. Tönniesův protiklad "Gemeinschaft und Gesellschaft" sem také patří.

Werner soudí: nižší stadium je méně diferencované, splývavé; vyšší je daleko více rozrůzněno a ve své rozmanitosti zase ovšem integrováno v celek.

Stupeň rozumu a vůle byl by podle toho bohatší. Tento argument by se obracel přímo proti Klagesovi, který vytýká duchu, že ochuzuje život. Když pozorujeme duševní život dítěte, nalézáme v něm skutečně rozvoj a obohacování ale neplatí to tak všeobecně. Dětské prožívání je po některých stránkách bohatší než dospělého. Vrcholného bohatství prožívání dosahuje člověk zpravidla v mládí /po pubertě/ a ne v době, kdy rozum a vůle v duševním životě nejvíce převládají. Abstraktnější obsahy rozumové, to znamená vskutku vyšší stupeň, poněvadž se tímto způsobem v poznávání shrnuje množství jednotlivin pod jedno, a to podstatné, je-li abstrakce výstižná. Abstrakce je novým způsobem syntézy. Ale abstrakce má také negativní stránku, totiž chudost prožívání a distancování od předmětu. Pozitivní stránka abstrakce nenese sebou nutně stránku negativní, ale přece jen chudost prožívání a distancování jsou abstrakci příznivé, což je patrné ze srovnání charakterů umělců a vědců. Moderní věda a na ní založená technika a ekonomika je v souvislosti s tímto ochuzením. Klages vysvětluje tuto stránku civilizace ze snahy po moci, která je projevem ducha; duch jakožto vůle je tedy ničitelem prožívání.

Je si však třeba ujasnit, jak je možno uvádět v souvislost takové snažení jako je vůle k moci, k ovládnutí, k osvojování, tedy hnutí rázu afektivního, v souvislost s neutrální vůlí /termín Müllera-Freienfelse/, která je skutečně dalším s stadiem vývojovým proti pudům, a která opravdu souvisí s ochuzením prožívání, neboť je činitelem bránícím člověku v tom, aby se volně rozběhl za svými touhami a nutí jej setrvávat v započatém jednání.

Klages pokládá ony "egoistické tendence" k moci, ovládnutí, k osvojování, za projevy toho, že člověk je individualitou, která se staví proti životu ve svém sebevědomí. Kdežto zvíře a primitivní člověk žije v souzvuku s přírodou, a to i

když loví jiné živé tvory a ničí je, staví se civilizovaný člověk vědomě proti světu a je v podstatě individualistou; jeho snažení po moci, po cti, po osvojování, není již v souzvuku s ostatním světem, nýbrž nabývá samoučelné ničivosti. Ničivost lidského pudu po moci je pro Klagesa tak evidentní a zdrcující, že proti tomu boj o život v říši zvířecí ustupuje do pozadí. V kritice Klagesa poznamenává Stavěl^{x/}, že ovládací sklony a egoismy vůbec mají v říši živočišné velký význam, což Klages přehlíží. Totež se dá říci o zvířecím sklonu ničivém /např. u šelem/.

Podle našeho názoru může být neutrální vůle velmi důkladným nástrojem ničivosti, ale není její příčinou. Organizační výkony vůle mají také svou pozitivní tvůrčí stránku. Klages však konstatuje, že vůle reguluje a tím ochuzuje život, i když je ve službě jakékoliv životadárné tendence. Mohli bychom říci: hygienický chlév je zregulovaný, ochuzený proti chlévu, kde není zdravotnických opatření. Rovněž tak je pochoduující četa vojáků zregulovaná a ochuzená proti davu na ulici. Ale to bychom proti sobě tendenčně kladli pořádek a nepořádek. Protikladem logického a volního pořádku není naprostá anarchie, nýbrž utváření jiného druhu, životní. Rytmus práce primitivů, jeho zapojení do rytmu přírody^{xx/}, společenský řád, který je i nábožensky posvěcen, to jsou pro Klagesa příklady organických celků vzniklých bez účasti logické vůle. Kdekoli narazí civilizace na tyto organismy, ničí je nelítostně s přesvědčením, že vybojovává pokrok.

Nejde nám však o hodnocení, nýbrž o rozhodnutí, zda "duch" je samostatný činitel, v duševním životě člověka. Rozdíl mezi člověkem a zvířetem není jen rozdílem abstraktní inteligence a vůle, nýbrž také rozdílem vnímavosti pro svět. Zvíře vnímá to, co je ve vztahu k jeho pudům, kdežto člověkovu vnímání je samostatnou funkcí, která daleko přesahuje oblast toho, co je nezbytné pro pudové ukojení. Bergsonovo učení, že vnímání slouží akci, je přehnané. Tam, kde je přizpůsobení dílem inteligence, tedy přizpůsobivosti proměnlivé a ne pevné jako u instinktu, mají význam i vjemy, které v přímém vztahu k nějaké potřebě zrovna nejsou. Zvýšené vnímavosti pro svět odpovídá zvýšená tvůrčí síla a bohatství impulsů snahových. A tak spolu souvisí inteligence a vnímavost lidská kladně, obě patří nerozlučně k sobě. Mezi bohatstvím dojmů a abstrakcí a podobně mezi bohatstvím impulsů a vůlí existuje protiklad, ale zároveň nerozlučná souvislost. Přebujení jednoho pólu je nedostatkem. Klages vidí jen nedostatky pólu ducha.

Klages si zakládá na své nauce o rytmu^{xxx}, jakožto podstatě života; duch místo rytmu živého zavádí mrtvý takt přísnou pravidleností. Ve skutečnosti jsou životní děje tím pravidelnější a strojovější^{xxxx} čím jsou nižší /např. srdeční tep proti chůzi/. Mimo jiné dokazuje K. Feigl, že se zásahem vůle např. ve sportovních výkonech tato precíznost zhoršuje.

O rytmu ve smyslu Klagesově se dá mluvit zase teprve u člověka nebo u živočichů mu blízkých tam, kde je bohatství bezděčných impulsů zharmonizováno. Úroveň rostlinných tvarů nelze nazývat rytmem. Klages správně upozornil na to, že rozmanitost impulsů a utvářecí schopnost je význačným znakem člověka. Abstraktní inteligence a neutrální vůle má pak vhodný materiál k regulaci a ovládnutí. Oboje se dobře hodí na zkrocení té rozmanitosti. Nositelem abstraktní inteligence je

x/ Hlad, str. 256n

xx/ Bücher, Arbeit und Rythmus /5. vyd. 1919/

xxx/ Vom Wesen des Rytms 1934 /stručněji již 1923 v "Künstlerische Körperschulung"/

xxxx/ K. Feigl, Präzisionsleistungen menschlicher Motorik 1934, Beiheft 62 der Zeitschrift für angewandte Psychologie

především slovo odpoutané od svého názorového podkladu, pak také prostorové schéma. Abstrakty musí být vyjadřovány cíle neutrální vůle. Podmínkou obojího je oslabení vnitřního spoluznění mezi subjektem a objektem. Má-li slovo nebo schéma ovládat množství konkrétních zkušeností, musí se postavit nad ně a proti nim. Naše slova nedosáhla ještě vrcholu této abstraktnosti, jakou má vědecká terminologie a chemická, fyzikální a matematická symbolika. Jsou ještě často nositeli názoru se všemi nelogičnostmi, které z toho vyplývají.

Pod pojmem "duch" shrnuje Klages několik různých věcí. Je to abstraktní intelligence, je to vůle, je to agrese proti životu, zvláště v podobě "humanitní" nebo křesťanské morálky; všemu tomu společným znakem ducha je odcizení mezi subjektem a objektem. Toto odcizení zjišťujeme při poznávání a při jednání. Při zření splývá subjekt spolu s objektem nebo jemu vstříc, při poznání je k němu tažen nebo od něho odpuzován. Jednající osoba stojí naproti tomu jako samostatná existence proti světu; ve svém chtění se člověk staví i proti svému prožívání /sebeovládání při rozhodování proti různým sklonům/. Rovněž tak je poznávající postaven proti objektu, jak také ukazuje název objectum, předmět, Gegen-stand.

Osoba takto odcizená svým objektům jest odděleným činitelem, cítí se samostatnou příčinou, kdežto bytost prožívající, i když jedná, je ve stavu patickém, je strhována. Odtud souvislost odcizení s aktivitou. Člověk chápající a pozorující není však pořád aktivní; při poznávání se jeví aktivita v úmyslné pozornosti, v řízení směru myšlenek a představ. Poznávání samo je pasivní braní na vědomí nebo vezmeme-li jeho celkový děj, je to rytmus aktivity a pasivity.

Klages se shoduje s filosofickým idealismem /Kant, Husserl/ v tom, že aktům ducha přiřítá vytvoření světa předmětů. Kant ani Klages sice nepochybují o existenci skutečného světa, ale věci, jak je vnímáme, jsou podle obou výtvořem ducha, jemuž je podle Kanta neznámým podkladem něco o sobě, podle Klagesa dění, které správně postihuje jen duše, nikoli duch.

Podle našeho názoru je věc - objekt vskutku protipólem osoby - subjektu, ale ne proto, že by to byla kategorie subjektem vytvořená, nýbrž proto, že při prožívání v němž bytost spoluzní s děním, nejsou věci od subjektů tak odděleny, jako při chladném poznání. Věci existují před duchem, ale jako samostatné oddělené existence dosahují uvědomění teprve v duchu. Co duch přidává, jest pojem, slovo značící abstraktně řadu skutečností. Skrze pojmy je naše pochopení světa organizováno, ale týká se objektivního světa.

Popírám tedy, že by byly nějaké poznávací akty ducha, které by tvořily svět věcí. Poznávání je pasivní v té míře, jako dojmy cestovatele. Cestovatel řídí své kroky nebo auto, něčeho si všímá, něco opomíjí, ale svých dojmů netvoří. To platí všímáme-li si toho, co je při poznávání dáno; organizace utváření našich vjemů a poznatků prozrazuje ovšem, že tu subjektivní utváření je, ale "mlčenlivé",^{x/} které se dá jen vysoudit, a které je tedy způsobeno činiteli, jež nelze jen tak označit "duch".

Fenomenologicky je znakem "ducha" nejen aktivita chtění /mj. úmyslné pozornosti a řízení myšlenek/, nýbrž i pasivita poznávání jakkoli spojená s aktivitou /animadvertere - vnímání odvozeno z v-jímání, wahr-nehmen, percipere: duch se musí obrátit k tomu, co má na něj působit/. Neřekneme tedy s Klagesem, že aktivita je podstatou ducha, spokojíme se znakem distancování subjektu a objektu. Tím činíme z ducha pouhý znak, pouhou formu duševního života. Aktivní vůle, ať už chce^{x/}

^{x/} Koffka, Principles of Gestalt Psychology 1936, str. 137n

vládnouti tělu, myšlenkám či citům a žádostem, je naproti tomu znakem aktivní osobnosti, aktivního já. Podle N i e t z s c h e tu jeden z pudů chce vládnout druhým. Proti životu míří masochismus a pak "pudy" přesněji tendence, které jsou založeny na představě vlastní osoby /např. ctižádost/. Vedle těchto tendencí spolupůsobí vůle neutrální. Něco jiného pak je činitel, který racionálně organizuje naše vjemy a myšlenky bez našeho vědomí.

Je to tedy osm různých pojmů, které jsou shrnuty pod Klagesovým pojmem "duch": 1. distance mezi subjektem a objektem, 2. já, 3. protipudové tendence /morální/, 4. sebeпоškozující tendence /masochistické/, 5. agresivnost, 6. neutrální vůle, 7. vědomý rozum, 8. nevědomý racionální organizátor poznávání. Proces, který Klages líčí jako postup ducha, znamená zvětšování distance mezi subjektem a objektem; já se při tom osamostatňuje od světa, individualizuje se. Také organizace poznávacího světa se mění. Je to jiná integrace než dříve: místo fyziognomiky, symboliky a magie nastupuje v obrazu světa kauzalita a racionální zákonitost. Neodvažujeme se tvrdit, že by to byla změna organizačního činitele. E. J a e n s c h označuje stav první jako více integrovaný než druhý. Stav ducha je však také integrován, ale jinak.

Výsledek naší kritiky je tedy ten, že slovem "duch" se u Klagesa označuje několik věcí, které budeme rozlišovati. Některé jejich vztahy jsou však podstatné. Změna, kterou Klages sleduje v dějinách lidstva a kterou vykládá jako vpád ducha, je změnou po všech uvedených stránkách, až na krutost vůči jiným, která je rozvinuta i před civilizací. Nevidíme v psychické změně působení žádného samostatného psychického činitele, ačkoliv ji nedovedeme plně vysvětlit.

^{x/} S p e n g l e r ukázal, že postup od života k duchu se udál v dějinách vícekrát, vždy uvnitř jedné kultury, z čehož soudíme, že je to prvek podmíněný také sociologicky; posléze je převaha ducha nad životem znakem epigonů /Wölfflin ovšem vidí v dějinách umění postup právě ve směru opačném, protiracionálním ^{xx/}. Irracionální hnutí 20. století jsou protikompenzace zracionalizovanosti života nebo průlomem utiskovaných pudů. Sociologický výklad se snaží podat Lukács.

S a m o s t a t n ý duch nemá vůbec smysl, jak Klages sám říká, duch se může uplatňovat jen na materiálu, který mu dává život. Klages sám sleduje, které stránky života usnadňují zásah ducha /příbuznost zrakového názoru pojmům, spád životního proudu, samohybnost a bdělost/. My pokládáme všechny tyto jevy nejen za podklady, nýbrž za počátky vývoje "ducha". Sebevědomí, abstraktnost, vůle, morálka - všechny tyto projevy ducha se postupně vyčleňují z životních podkladů. Předchůdcem sebevědomí je sebeпоžívání, abstraktnosti podobnost, předchůdcem vůle převládající pudová potřeba. Klages sám upozornil na to, jak se duch p o s t u p n ě zmocňuje duševního života dítěte. Vidět v tomto procesu zasahování samostatného činitele je zbytečné a asi vtipné jako středověká otázka, kdy do těla dítěte vstupuje duše.

"Nevyšli bychom pak - otázce se snad kritický čtenář - docela bez pojmu duch?" tážese i sám Klages. Odpovídá pak, že tento proces není je chorobou, rozštěpením života, nýbrž, že "fakt" vědomí ukazuje na působnost zvláštního činitele.

Klages shrnul na stranu ducha všechno zlo, na stranu duše všechno dobro. Sympatie, nadšení, citové vzněty jsou kladné vlastnosti, ale citová a pudová složka člověka obsahuje stejné množství, ne-li větší sklonů záporných. Nebylo dokázáno, že vzrůstem uvědomění a rozumu roste špatnost lidských hnutí. Egoismus tu nabývá

x/ Untergang des Abendlandes 1921

xx/ Kunstgeschichtliche Grundbegriffe 1921

nové podoby, vzniká individualismus i se svými špatnými stránkami vědomého ego-centrismu, ale vzniká také smysl pro spravedlnost a svědomí. Co je na těchto dvou duševních silách dobré, to ovšem Klages zase přičítá duši; celá morálka pravěkých Pelasgů je z duše. Jinak je morálka Klagesovi jen potlačováním života, uniformováním a znásilňováním.

Klagesova zaujatost může být stěží předstižena. Smysl pro protiklady duševního života dává však jeho psychologii velkou hodnotu.

Klagesův význam pro psychologii osobnosti pokládám za velmi velký. Jeho soustava kategorií a klasifikace osobnostních rysů podávají schéma k vystižení individuální osobnosti, které je mnohem bohatší než jiná v jeho době /a dodnes/ a než vyplývá psychologických schémat i těch psychologů, kteří se snažili vystihnout osobitost /jako W. Stern a Lazurskij/. Používat výstižné pojmy obsažených v obecném jazyce je však umění. G. W. Allport po Klagesovi shromáždil /s Odbertem/ anglické názvy osobních rysů, ale dále jich nevyužil. Naproti tomu Cattell poté vyšel sice z menšího seznamu osobních rysů, ale seskupil je a na jednom souboru osob zpracoval statisticky, a tak se dostal i touto cestou k "pramenným rysům" osobnosti. Převedením individuálních rysů na obecné pojmy vyjádřené v jazyce /obecném i vědeckém/ se stírá individualnost těchto rysů, jak to důrazně tvrdí G. W. Allport. Ale Klages přesto používá názvy obecného jazyka a individualnost vyjadřuje tím, jak je seskupuje do vztahů. Nesouhlasil by však s Cattellovou redukcí na poměrně malý počet /např. 16/ pramenných rysů. Cattell však připomíná, že faktorová analýza ve své základní rovnici respektuje individualnost - ovšem jen jako náhodný pramen variace. Jinak redukuje individualitu na kombinaci individuálně různé velikosti jednotlivých faktorů.

Klagesova charakterologie dala impuls německým psychologům. Pražský Němec - žid uměnovědec a filosof E. Utitz z jeho podnětu napsal esejistickou Charakterologii 1925/, která nenalezla pokračovatele. Začal 1924 vydávat Jahrbuch der Charakterologie s cennými monografickými studiemi. Český žid R. Sadek pak zorganizoval v Londýně vydávání německo-anglického časopisu Character and personality od r. 1933 /nyní Journal of Personality/. Lersch vypracoval ve své knize "Aufbau des Charakters" 1938 /později Aufbau der Persönlichkeit/ přístupnější systematiku odvozenou z Klagesa. Zamítá však Klagesovo učení o duchu jako protivníku života. Přes Lersche se pak o Klagesa opírá Remplein /Psychologie der Persönlichkeit 1963/. Švýcarská psychotechnička Baumgartenová vystupovala proti Klagesovi kriticky již před druhou světovou válkou, ale nepodařilo se jí sestavit lepší soustavu. Všem charakterologickým soustavám chybí empirická verifikace, i když Lersch ani Remplein se vyhýbají metafyzice, která je Klagesovi základem. Dnes požadujeme psychometrické pověření použitelnosti pojmů označujících osobní rysy.

Druhý nedostatek Klagesův je ten, že v odhalování protikladů v osobnosti nejdě dosti daleko. Jeho myšlenka, že chování bývá výslednicí protikladných sil, nebyla dosud plně využita. Ale Klages má záporné stanovisko k analýze pudových motivů a sil v člověku proti nim působících, jak je začal zkoumat Freud. V tomto ohledu nepokročil za intuitivní postřehy Nietzschovy a vlastně zůstal daleko za ním.

Klagesův přínos k psychologii výrazu sice spojuje správně teorii osobnosti s psychodiagnostikou, ale jeho nauka o výrazu je neúplná. Ne zcela právem kritizuje Darwinův klasický spis. Klages měl vliv na to, že Němci dále zkoumali výraz citů, snah a osobních rysů, mj. právě Lersch, který navozoval výrazy obličej

experimentálně a zachycovat je fotograficky. Tradice bádání o výrazu v Německu trvá. Ale exaktní zpracování některých dílčích problémů se objevilo dříve v USA; pod jistým vlivem Klagesovým první významná studie Allporta a Vernona, pak již na něm nezávisle. G. W. Allport zavedl z Klagesova podnětu pojem stylových vlastností osobnosti.

Nejzávažnější je Klagesův přínos ke grafologii, která je jednou z psycho-diagnostických metod. Před Klagesem nebyla grafologie součástí psychologie osobnosti. Od prostoduchého výkladu jednotlivých tvarů a znaků písma jako projevu určité vlastnosti /jak se píše tečka na i, jak se píše písmeno t a příčka na něm atp./ přešel již Crépieux-Jamin k hodnocení celkových vlastností písma. Bez něho by nemohl Klages vybudovat grafologickou soustavu. Němečtí fyziologové Preyer /1895/ a Meyer přispěli k popisu písma. Ale Klages soustavně přiřadil vlastnostem písma jako celku /jeho pravidlenosti, rychlosti, rozsahu, rovnoměrnosti atd./ osobní rysy, a to ke každému rysu písma vždy několik /nejméně dva/ základní osobní rysy, které se pak v individuální diagnóze specifikují, a podal zároveň pokyny, jak provádět výběr možných výkladů. Tyto pokyny však nestačí, nejsou totiž - jak je dnes módou říkat - algoritmem a Klages je doplňoval svou intuicí. Grafologové ze školy Klagesovy se ve svých charakteristikách osobnosti shodují v míře, která velmi vysoko překračuje náhodu. Reliabilita v tomto smyslu /mezi různými grafology téže vědecké školy/ je vysoká. Ale Klages nevěnoval soustavnou pozornost validitě tohoto diagnostického nástroje. Zůstalo v něm něco z mága, který se vychloubá spolehlivostí proroctví, ale nedokazuje je empiricky. Byl by to úkol těžký, neboť předpokládá, že také zjišťování osobních rysů je přiměřeně spolehlivé. Ale bez této kontroly se diagnostika neobejde. K pojmové validitě /kterou považují v Klagesově soustavě za dosti vysokou/ je třeba dodat validizaci empirickou.

Na Klagesa-grafologa navazovali popularizátoři, jako u nás Schönfeld ^{x/}, a samostatnější badatelé jako Růža Wieserová. Oba dva konali i validizační studie. Schönfeld dal měřit testy inteligenci a odhadoval ji z písma. Wieserová srovnávala velké počty zločinců s lidmi společensky normálními. Exaktnější výzkum písma jako diagnostického prostředku konají nyní žáci prof. Heisse a zprostředkovávají je přes podněty G. W. Allporta a Vernona Američané.

x/Učebnice vědecké grafologie 1948

G. W. Allport

G. W. Allport se narodil 1897, od r. 1936 byl profesorem Harvardovy university. Hlavní spisy: Study of Values 1931 /s Vernonem/, Studies in Expressive Movement 1933 /s Vernonem/, The Psychology of Radio 1935, Trait Names /s Odber-tem/ 1936, Personality 1937, The Psychology of Rumor 1947 /s L. Postmanem/, The Nature of Prejudice 1954, Becoming 1955, Pattern and Growth in Personality 1961.

V severoamerické psychologii je Gordon Willard Allport jedním z prvních představitelů psychologie osobnosti. Američané měli předtím hojnou populární literaturu rázu charakterologického a "lidoznaleckého", ale ta nebyla brána vědeckými psychology vážně. Pod názvem "Charakterologie" vyšla odborná kniha Roback, The Psychology of Character roku 1927. Několik knih mělo již před rokem 1937 aspoň název "Personality".

G. W. Allport vystupuje r. 1937 jako představitel "psychologie osobnosti", která podle jeho názoru učinila posledních patnáct let značné pokroky. Jeho kniha "Osobnost" má být prací, která definuje psychologii osobnosti a vytyčuje podrobněji její obor činnosti. Zatím se jen množil počet badatelů a kolegií tohoto oboru, bez podrobně formulovaného programu, který má podat právě tato Allportova práce. Má shrnouti dosavadní výsledky a podat nové pojmy a teorie potřebné pro přestování a zdokonalování této nekonečně bohaté látky.

Předchůdcem svého personalismu prohlašuje G. W. Allport W. Sterna, o jehož pracích v Americe kriticky referuje. Stern je však metafyzik, Allport chce být empirikem. Shodují se v tom, že pojem osobnosti nemá být poslední kapitolou psychologie, nýbrž jejím východiskem. Ale kdežto Stern se pokusil o toto obrácení systému psychologie ve své psychologii na personalistickém základě, nechce být Allport tak radikální; aspoň tímto svým spisem sleduje jiný cíl.

Metodologicky zdůrazňuje tyto principy:

1. Psychologie hledá obecné zákony, ale mezi ně patří také zákony konstatující, jak vzniká jedinečné, totiž, jak každá osoba dospívá ke své charakteristické zákonitosti.

Jest ještě jiné pojetí zákona než jako generální věty; v tomto jiném smyslu je život každé osoby zákonem, ač není opakovatelný. Je tím míněna vnitřní nutnost, že život proběhl právě tak, jak proběhl.

2. Předvídání jest jedním z cílů vědy; psychologie osobnosti dosahuje ho mnohem lépe než psychologie obecná, která se musí spokojit s abstraktními zákony pro všechny lidi, kdežto personální psychologie stanoví zákonitost každého jedince zvlášť.

3. Předmětem psychologie osobnosti není její jev, jak vidí člověka druhí, nýbrž jaký je sám v sobě. Osobnost je jen jedna.

4. Analýza osobnosti má jít jen k těm úrovním osobnosti, které mají osobní význam. - Tato zásada se staví proti pronikání až k tomu, co je u všech lidí abstraktně stejné, kde přestává osobnost /tím jsou míněny zejména pudy/.

5. Jednota osobnosti je stejně důležitým předmětem jako elementy osoby.

6. Terminologicky je pro psychologii osobnosti nutno volit taková slova, která zdůrazňují individuálnost. Dnešní pojmy psychologické jsou začasť statické, nemají výrazu pro změnu a růst, jiné jsou simplistní, jiné redukují dospělého člo-

věka na tvora instinktivního a na dítě.

7. Druhotným cílem psychologie osobnosti je zjišťování společných rysů jedné osoby s jinou.

8. Psychologie osobnosti staví na vědeckém základě dosavadní psychologie, zvláště experimentální, ale opírá se také o prameny neakademické /krásná literatura aj./.

9. Celistvou strukturou osobnosti pozorovatel chápe intuitivně. Intuicí poznání osobností začíná a intuice je třeba i nadále při pokračujícím poznávání osobnosti druhého. Teorie porozumění osobnosti má spojit tyto subjektivní pohledy na osobnost s objektivním pojetím osobnosti /viz bod 3./. Je třeba spojovat intuici a úsudek.

10. Adekvátní zobrazení osobnosti se děje všemi známými zdůvodněnými metodami.

Úhrnem praví Allport: "Je mnoho cest k psychologickému studiu člověka. Ale studovat ho nejplněji znamená brát ho jako individuum. Člověk je víc než svazek zvyků, víc než nexus abstraktních dimensí, víc než representant druhu homo. Je víc než občanem a víc než elementem v gigantických prouděních lidstva. Překračuje to všecko. Individuum, směřující k své celistvosti, existovalo svébytně v mnoha formách společenského života, tak různých jako je společnost nomádů, feudální a kapitalistická. Člověk bojuje dále i pod útlakem, vždy doufá a pracuje pro dokonalejší demokracii, která bude nad vše velebit hodnotu a rozvoj každé osobnosti".

Indukcí z pozorování projevů individua se získávají individuální zákony jeho chování. Takový zákon nazývá Allport "povahovým rysem" /the trait/ osoby. Povahový rys jedné osoby jest jen podobný, nikdy ne totožný s rysem osoby druhé, i když mu dáváme z nedostatku slovního vyjádření stejný název. Lakota je příkladem povahového rysu, ale každý lakomec je jinak lakomý. Totožnost určité osobní vlastnosti u dvou individuí není nikdy dokonalá, poněvadž, není-li jiných rozdílů, je táž vlastnost u každého zařazena do jiné osobní souvislosti. Allport nezapomíná na vývoj rysů povahových; jakmile postavíme poznatky o povaze člověka na indukci, podává nám zkušenost hned korektury předčasněho stabilizování povahových rysů, buď že je chování proměnlivé různosměrné, nebo že se vyvíjí určitým směrem.

Přesto však Allport hledá zákony; je uspokojen nalezením rysů, byť ne zcela pevného. Nechce redukovat dospělého na dítě /viz bod 6./, chce vidět přítomný dosažený stav vývoje, nikoli stále jen jeho kořeny: "Describe the personality as it appears today".

Idea zákona platného pro jedno individuum upřesňuje pojem individuality. Klages tu razil pojem Wesen a Eigenart, které rozebíráme jinde, G.W. Allport stanovil pojem individuálního rysu. W. Stern zavedl sice do psychologie také smysl pro individualnost, ale podal návod jen v podobě "diferenciální psychologie". Tato psychologie konstatuje u různých lidí stejné znaky v různé míře, nikoli individuální rysy. Prostý jedinec se musí spokojit psychogramem, obecným schématem, jen vynikající osobnosti mají nárok na biografii. Psychogram je u Allporta teprve na místě druhém, poněvadž ten podává individualizaci jen ve společných znacích a je tedy podstatně jen aproximativní /viz bod 7. metodologických principů/. Metodologické principy Allportovy - stručně řečeno - zdůrazňují individualnost /bod 1., 2., 4., 6./ a celistvost osoby /5., 9./ Teleologičnost - která je u Sterna na místě prvním - se v těchto zásadách nevyskytuje. 3. bod ze zásad Allportových není správný v důrazu na sebepoznání. Předmětem psychologie osoby je osoba z nitra i z vnějšku, ne pouze s jedné stránky. Skutečný člověk se v něčem zřetelněji jeví sám sobě, v něčem zase svému okolí; psychologie zkoumá pravdivost i omyly obojího pohledu, se-

beclamy i klamy vnějších pozorovatelů. Allport však má pravdu, když praví, že osobnost individua jest jen jedna, ale jeví se různě na venek i vnitřně.

4. bod je namířen proti Freudovi, který redukuje duševní život individua obecnou pudovostí, a proti McDougallovi, který má sice větší repertoár pudů než Freud, ale na ně redukuje osobu také.

Allportova definice osobnosti zní: "Osobnost je dynamická organizace z těch psychofyzických systémů v individuu, které určují jeho jedinečné přizpůsobení k okolí." Všimněme si, že osobnost je podle toho jen stránka individua, totiž jeho svěrákonná adaptativní organizace. Obecná zákonitost je přikazována jinač, rovněž tak náhodné stránky osoby. Slovo "psychofyzický" připomíná, že osoba není jen mentální ani jen nervová organizace. Slovo "dynamický" znamená vývoj a změnu, účinnost motivů a autoregulací. "Přizpůsobení" /adaptation/ je jakýmsi vyjádřením teleologie, nezmiňované v metodologických principech. Znamená nejen reakce, nýbrž také spontaneitu. /Bratr G.W. Allporta F.H. Allport definuje rys jako "teleonomický směr v osobě" / in Character and personality, 5, 1937, 202-214/, to, k čemu osoba směřuje, klade tedy slovně na teleologii osoby větší důraz.

Pokud jde o celost osoby, je G.W. Allport méně náročný než Stern. Jednota osobnosti nevylučuje členitost, nesmíme také zanedbávat nejednotnost. "Unity, at best, is a matter of degree". /V tom se shoduje s Müller-Freienfelsenem, kterému ve své knize nevěnuje celkem pozornost/.

Allportovo zúžení pojmu osobnost na individuálnost osoby je ve shodě s významem slova personality v angličtině /being a person, distinctive personal character/ a jest možno je tak chápat i v češtině. Ale toto oddělování individuálnosti od osoby je abstrakce vědecky neplodná. Každý individuální rys je individualisací nějakého rysu obecného. Jedinečné a obecné je nerozlučně spjato, proto psychologie osoby si všímá osobitosti i obecných, i s jinými lidmi společných rysů osoby.

Dítě je podle G.W. Allporta duševně jednotné pro svou nediferencovanost. Vývoj se diferencuje a kompenzačně s tím probíhá integrace /známé pojmy Spencerovy/, jejímž jádrem je vědomí sebe sama; paměť jest jejím nástrojem, obrazivost taktéž. Sebehodnocení /self-regard - McDougall/ je nejvýznamnější vlastností osoby, ale je doplňováno světovým názorem, Ego-ideálem, /což je poněkud nejasný Allportův pojem, různý od psychoanalytického Ich-Ideal, a značí soustavu cílů osoby vedoucích k tvořivému životu/. Všeobecně sjednocuje osobu trvalé sledování jejích cílů. Dále jest jednota podmíněna biologicky, čistě tělesně i konstatní dědičností /patrně proto jmenuje Allport biologickou jednotu tak pozdě, poněvadž "personality" podle jeho definice jest jen svěrázná stránka osoby/. Slovem "konvergence" označuje Allport /na rozdíl od Sterna/ soustředění vši energie na integrované chování v daném okamžiku, což je další jednotící princip. Na delší dobu sjednocují osobu povahové rysy, které jsou nadto ve vzájemném vztahu.

Poněvadž jednota je věcí stupně, je možno tento stupeň měřiti, a to buď podle zdatu v předvídání jednání jednotlivce nebo srovnáváním úsudků různých posuzovatelů o též jedinci nebo korelací dvou vlastností různě definovaných. Tato korelace stejně jako konsistence abstraktního znaku měřeného řadou konkrétních otázek dotazníků, se týká abstraktních, mnoha lidem společných znaků, nikoli individuálních rysů. Ale zdánlivá nejednotnost může být ve skutečnosti jednotou. Člověk, který je ve svých věcech pořádný, v cizích záležitostech nepořádný, je důsledný ve svém egoismu. Mnohonásobná diagnóza bude také vydatným nástrojem zjišťování jednoty osoby /např. grafologie, asociační experiment, Rorschach/. Velmi chválí Allport Lewinovo topologické znázornění struktury osoby. To se vyznačuje právě tím, že

souvislost a jednotnost osoby vyjadřuje odstupňovaně, ale ne číslly, nýbrž topologicky.

Přistupme nyní k hlavnímu Allportově přínosu, k nauce o rysech.

Není správné podle Allporta redukovat člověkovu chování na omezený počet základních motivů, které jsou všem lidem společné. Tak činí McDougall, Freud, Adler a jiní. Ale Allport staví proti nim princip funkcionální autonomie motivů. Teoreticky mohou být sledovány zájmy a rysy dospělého člověka zpětně k dětskému primitivnímu stadiu. Ale to jest jen historické spojení s minulostí, ne funkční. Motivy tkvějí v přítomnosti, ne v minulosti. Nové motivy se snad vyvinuly ze starých ale jsou nyní samostatnými silami. "Activities and objects that earlier in the game were means to an end, now become ends in themselves." Důvody pro tuto funkční autonomii motivů "rysů" povahových jsou tyto: 1. tzv. cirkulární reflex: dítě provede nějaký výkon, třeba odhodí lžici napodobíc matku, a pak jej opakuje mnohokrát. Kromě začátku je toto jednání motivováno autonomně. 2. Snahová perseverace. Nedokončený úkol vede k napětí a přidržuje tak individuum k jeho řešení, jehož dosažením napětí odpadá. Úkol se stal autonomním. 3. Podmíněné reflexy nevyžadující posilování. Některé podmíněné reflexy vyhasínají, když nejsou občasné posíleny primárním podnětem. Když psa naučíme, aby slinil na zazvonění, přestane tento reflex, když po zazvonění nenásleduje aspoň někdy potrava. Ale fobie jest právě příkladem reakce, která takto nemizí, nýbrž tvrdošíjně se opakuje. 4. Případy funkční autonomie u zvířat. 5. Rytmus, čímž jest míněn např. zvyk spát určitou dobu, i když to přestalo být účelným v nových podmínkách. 6. Neurózy. Psychoanalýza zřídka vyléčí jejich symptomy dokonale, poněvadž to nejsou jen projevy něčeho dříve nevědomého a v léčbě uvědoměného, nýbrž mají svůj vlastní život. 7. Vztah mezi schopností a zájmem. Kdo se něčemu naučí, získá tím zájem o tu věc. Koho přimějeme premiemi k rychlé práci, ten si na ni zvykne, i když podněty odpadnou. 8. Cíty proti instinktům. Domněle vrozené instinkty jako mateřské chování, zvědavost, pracovitost, ukázaly se být získanými, a přece mají sílu a trvalost připisovanou instinktům. 9. Dynamický ráz osobních hodnot. Příkladem buďtež hodnoty estetické i estetický zájem, který Allport pokládá za získaný a pak samostatně působící. 10. Náhlá změna orientace: trauma.

Ve všech těchto případech vzniká nová reakce, která trvá nezávisle na podmínkách svého vzniku. Princip funkcionální autonomie je v protikladu k behaviorismu /a reflexologii/, který vysvětluje všechny změny v lidských reakcích podmíněním, a proti psychoanalýze, která v reakcích dospělého člověka vidí symbolické a náhradní projevy pudů.

— Princip funkcionální autonomie obsahuje správné jádro; příklady uvedené na jeho podporu spadají však podle mého soudu do velmi odlišných kategorií. Tak především cirkulární reflex je příkladem na to, jak se dítěti zalíbí dosud mu neznámá reakce, např. vyslovování nového slova. K této nové reakci dojde buď zkusem, nebo napodobením jiných. Motivem opakování není však již napodobování nebo hravé či vážné zkoušení, nýbrž právě ono jednání samo. Soudím, že toto opakování se dá odvodit z principu libosti. Tím se zároveň vysvětluje, proč dítě opakuje takovou reakci mnohokrát, kdežto dospělého dříve omrzí. Takovouto reakci nelze vysvětlit tedy ze specifických pudů, leda že bychom např. estetickou zálibu prohlásili za pud, nýbrž jen z obecného principu libosti. Ale pro úplnost je třeba vědět, co všecko může člověku působit libost. Nelze to předem říci, ale je možno stanovit některá pravidla, např. pro zálibu v rytmu.

Druhý příklad na funkcionální autonomii, snahová perseverace, ukazuje důležitost "vůle". Když se člověk rozhodne k věci třeba nepříjemné a dá se do uskutečňování, pak se v něm vytvoří tendence k dokončení, která trvá, i když původní důvod k činnosti zmizel. Je to jakási podmíněná reakce, která se osamostatní. Původní spojení bylo: situace - prostředek - cíl; cíl odpadne, a přesto trvá tendence k uskutečnění prostředku. Prostředky se stávají cílem. Geneticky se odvozuje tyto nové cíle z cílů původních, ale jsou pak dynamicky samostatné. Víme, že tyto druhotné cíle mohou být velmi rozmanité, jejich obsah není nijak omezen. Působení tohoto principu vedoucího k samostatné dynamice prostředků musí však být podrobněji zkoumáno. Prostředek se totiž cílem vždycky nestává.

Třetí příklad, nevyhasínající podmíněné reflexy, bychom mohli charakterizovat jako reakci na falešný podnět, člověk se např. leká toho, co již není nebezpečné, poněvadž to kdysi bylo asociováno s nebezpečím, reaguje sympatiemi na to, co kdysi bylo asociováno se zdrojem libosti. Geneticky se takové reakce zase dají odvodit asociací z reakcí jednodušší, ale jsou strnulé. Zase by bylo třeba zkoumání, kdy toto ustrnutí nastává a kdy nikoli. Neurotické strachy jsou zvláštním případem ustrnutí reakce původně účelné.

Ostatní Allportem uvedené příklady se redukuje většinou na první tři. Náhlé změny motivační /bod 10./ vyznačují se nástupem dosud skrytých tendencí v člověku. Práh popudu není však předem znám. Přitom se dějí ještě další změny /např. změna názorů/.

Všechny Allportem uvedené případy můžeme vykládat geneticky. Allport genetický výklad nezavrhuje. Ale nově vzniklé motivy jsou nadále samostatnými silami. Mohli bychom to srovnati s případem, kdy peníze přejdou do nových rukou. Nezáleží pak už na tom, od koho je nynější majitel dostal. Nevhodnost principu funkcionální autonomie by plynula z takových případů, kde by nastal návrat, regrese k motivům původním. Tu by se ukázalo, že se nový motiv své autonomii vzdává. Fakta, která svědčí pro regresi, mluví proti principu funkční autonomie. Psychoanalytici uvádějí ze své praxe velmi mnoho případů regrese a opačně zase progresu. Jejich nauka o dynamickém nevědomí by byla docela umělou konstrukcí, kdyby se takové případy /změna jednoho motivu v druhý, zvláště vývojově nižšího ve vyšší a obráceně/ nedaly konstatovat. Ale omezme se na případy normální. Nové sentimenty ztrácejí význam, když zmizí jejich předmět. Ztráta oblíbené věci nebo milované osoby bývá někdy velmi bolestná. Ale cit se většinou přenesl dříve či později jinam. Návrat objektu znamená někdy obnovení citu v plné síle, jindy konstatujeme ochladnutí až lhostejnost. Tento příklad ukazuje obojí: stálost i proměnlivost. Týká se sentimentu, ale podobně je to s některými charakterovými rysy. Známa je závislost morálky individua na prostředí: v poctivém prostředí se stávají lidé poctivějšími.

Máme tedy proti sobě dva principy. Jeden zní: Nové motivy vznikají na základě starých a na základě několika motivačních principů /obsahových i formálních/ lidem druhově společných. /Princip genetické redukce/. Druhý: Nové motivy neodpadají, když zmizí motivační podmínky jejich vzniku. Trvalost nových motivů, pokud nezávisí na souvislosti s podmínkami vzniku, je věcí stupně a vyžaduje empirických výzkumů /princip funkční autonomie/. Přijímám oba principy. Instinktivistické nauky zdůrazňují první, G. W. Allport druhý, ale první obsahuje v naší formulaci druhý, neboť nový motiv zasluhuje jména motivu, jen když není prostředkem, nýbrž samostatným cílem. Jestliže učitel napomíná děti jen z pedagogické účelnosti, pak nemluvíme o tendenci napomínací; teprve když napomínání tuto účel-

nost překročí, objevuje se jako samostatný motiv. Allport se brání faktu, že člověk není absolutně jedinečný, že jeho osobní rysy jsou projevem obecných zákonů a činitelů, které jsou individualizovány kvantitativně i kvalitativně růzností situací, které různí lidé prožívají, ale také již růzností vrozené výbavy, která vzniká kombinací a spolupůsobením elementárních genů. Není správné popírat obecnost, která je přítomna i v nejindividuálnějším lidském rysu a duševním stavu. Psycholog osobnosti ovšem nezapomene také na to, že individualnost a svéráznost osoby existuje, třebaš není absolutní, a že každý jedinec musí být zkoumán zvláště, máme-li být právi jeho individualitě.

Rozborem principu funkční autonomie - který prozatím operoval nevyjasněným pojmem "motiv" - jsme připraveni k pochopení a kritice Allportovy nauky o rysech povahy. Příbuzné pojmy razil Klages /Triebfeder/ a W. Stern /Disposition, zvl. Richtungdisposition/, McDougall /sentiment/, Adler /Lebensstil/ a jiní.

"Rys osobnosti jest zobecněný a jednosměrně soustředěný neuropsychický systém /pro každé individuum zvláštní/ mající schopnost činiti mnoho podnětů funkčně rovnocennými a počínat a vést v sobě jednotné /rovnocenné/ formy přízpůsobivého a výrazového chování." To je Allportova definice. Mohli bychom ji opsat tak, že je to individuální pravidlo, podle něhož individuum reaguje na celou třídu podnětů po určité stránce stejně. Tato definice zlepšuje Allportovu podstatně tím, že nečiní žádného předpokladu o "neuropsychickém systému" mluvíc jen o reakcích individua, která jsou ovšem psychofyzické; ale co se dá pozorovat jako rys, to není systém neuropsychický, nýbrž jen určitá pravidelnost. Tím však nepopíráme, že by mohl být nějaký nervový podklad k této pravidelnosti v reakcích. Místo "funkční rovnocennosti" pak zavádíme prostě "stejnost reakce na třídu podnětů". Členové této třídy jsou funkčně rovnocenní do té míry, že se reakce individua na ně v jistém slova smyslu shodují. Slovo "v sobě jednotné a konsistentní" nahrazujeme slovem pravidlo; obojí znamená určitý stupeň shody v reakcích na podněty téže třídy. Slovo "formy chování" jsme nahradili výrazem, že se reaguje po určité stránce stejně; obojí znamená abstraktní shodu reakcí. Člověk je zdvořilý, jestliže pozdraví známého, když ho potká, jestliže poděkuje, když dostal odpověď na dotaz, jestliže se omluví, když šlápl druhému na nohu atd. Je to řada podnětů, které jsou podle Allporta pro zdvořilého člověka funkčně rovnocenné, poněvadž na ně reaguje formou zdvořilou a to důsledně konsistentně. Podle naší definice tvoří tyto podněty třídy, na jejíž členy reagují zdvořilý člověk po určité stránce stejně, totiž právě zdvořile. Je dále zřejmé, že rozsah a obsah zdvořilosti se individuálně liší. Tento povahový znak vyhovuje oběma definicím, Allportově ovšem jen tenkrát, jestliže zároveň přijmeme, že to je neuropsychický systém, který činí podněty rovnocennými, který začíná a vede reakce.

Allportův "rys" je totiž nejen systém, nýbrž také "síla" nebo činitel, který něco činí, začíná a vede. A to je nejdůležitější rozdíl mezi naší a Allportovou definicí. Doplňme tedy svou definici tímto dodatkem: jestliže individuum reaguje podle pravidla na celou třídu podnětů po určité stránce stejně, existuje aspoň v některých případech činitel, který vede právě k této pravidelné reakci, a toho činitele nazveme rysem osobnosti.

Tímto dodatkem by byla shoda s Allportem téměř úplná, ale poznamenávám, že tuto existenční větu přijímám s omezením, že jen v některých případech lze z pravidelnosti úkazů soudit na vnitřní činitele. Existuje také pravidlenost chování převzatá zvenčí. Ovšem Allport vyžaduje při pojmu rys pravidelnost individuální.

Když má člověk zvláštnost, projevující se v celé řadě situací téhož druhu, jde vel-

mi pravděpodobně o vnitřní dispozici, o vnitřního činitele, kdežto jiné, neosobní pravidelnosti mohou, ale nemusí být podmíněny odpovídajícím činitelem vnitřním; zdvořilost obvyklá v určité zemi jest podmíněna vnějšně, jinde i vnitřně. K terminologii ještě dodejme, že Allport rozlišuje rys od attitude. Attitude se vztahuje na určité předměty. Naše definice spojuje obojí v pojem jediný. Ale i sám Allport praví, že jsou také případy, které lze podřaditi jednomu i druhému pojmu.

Existence pravidel chování osobnosti je fakt. Řeč má množství označení pro pravidelnosti v lidském chování /zdvořilý, sebevědomý, zlý, nadaný/. Klages upozornil na tuto zkušenost obsaženou v řeči. Allport také /Klagesa zde necituje/ a spolu s Odbertem vydali seznam názvů osobnostních rysů ze slovníka anglické řeči. Existenční otázkou osobnostních rysů se Allport výslovně zabývá. Cituje autory, kteří pokládají rysy osobnosti za fikce /J. Bentham, M. May, Pirandello/ kompromisní stanovisko Thurstonova /lidé se chovají tak, jak by měli povahové rysy/, realistické mínění Baumgartenové. Uvádí Achův pojem determinující tendence, Deweyův pojem generalisovaného zvyku /první je realistou, druhý spíše pozitivistou/. Sám si klade otázku: pohánějí povahové rysy nebo jen udávají směr? Z neurofyzologie se dá prý čerpat poučení, že fyziologicky jsou rysy osobností nervovými dispozicemi komplexního řádu; dá se tedy očekávat, že budou mít účinky motivační, zábranné a výběrové. Odvolává se pak na svůj princip autonomie motivů a praví: jen individualisované typy motivů mají schopnost vybíratí podněty, řídití a ovládatí fyziologická napětí jako hlad, sexuální napětí, vyvolávají odezvy a činití je ekvivalentními způsobem, který je v souhlasu s osobou a pro ni charakteristický. Je ovšem třeba vnějšího nebo vnitřního podnětu, aby rys přešel ze stavu potenciálního do aktuality. Ale při tomto podněcení má povahový rys aktivní funkci; často si hledá příležitost, jen aby se mohl projevit /hovorný člověk si hledá příležitost, aby mohl mluvit/.

Jsou ovšem také jiné motivy než tyto povahové rysy /motivы obecné, žízeň, hlad apod./, a jiné rysy povahové, které nedodávají sílu, nýbrž styl, a jsou dispozice, které mají význam nástrojový. Jsou to rozdíly mezi Sternovými směrovými a výbrojovými dispozicemi. Ale rozdíl není ostrý; v tom souhlasí Allport se Sternem. Zde tedy rozlišuje Allport dvojí, resp. trojí stránku rysu: sílu, cíl, formu chování. Vše to je podmíněno rysy od osoby k osobě různými; rysy jsou nestejně a nestále vyznačeny vztahem k síle, cíli a formě chování.

Souhlasím s G.W.Allportem v tom, že některé rysy osobnosti jsou skutečnými činiteli, nejsou to pouhé fikce, jak by je chtěli chápat pozitivisté /kromě Allportem jmenovaných také britský psycholog G. Thomson, odpůrce Sperrmanova učení o obecném inteligenčním faktoru a Thurstonova předpokladu několika faktorů osobnosti/. Ale vedlejší je při tom, zda jsou to rysy více nebo méně svérázné. Ctižádost např. je skutečným činitelem v mnoha osobách, ač v různé individuální síle a zabarvení. Je to součást soustavy osobních dispozic-tedy ne absolutně samostatný činitel, ale přece jen to-aspoň u některých lidí-odlišitelný činitel jest. Důkazem existence takového činitele je možnost předpovídat /byť jen obrysově a nepřesně/ jednání osoby, která má tento rys, nebo dokonce někdy s tímto rysem experimentovat.

Stručně a souhlasně se Allport zmiňuje o Levinovu rozlišení rysů fenotypických a genotypických, o rozlišování Baumgartenové rysů genuinních a pseudoznaků. Zavádí dále pojem kardinálního rysu /který dominuje nade všemi/, centrálních rysů /pro osobu nejdůležitějších/ a sekundárních rysů. Rysy nejsou nezávislé, jsou to jen částečné funkce osobnosti. Přímá klasifikace rysů není možná.

Jest tedy pojem rysu osobnosti velmi pružný a podobá se tím nejvíce Sternovu pojetí dispozice.

V definici rysů, kterou jsme podali na základě Allportovy definice s vyloučením předpokladů o neuropsychickém systému a o rysu jakožto síle, vyskytuje se pojem "reakce na třídu podnětů". Ale jsou také rysy, které nejsou rázu reaktivního. Např. sklon k snění, nebo Allportem uváděné rysy stylové. /Jak víme, jest v definici rysu obsaženo rozlišení chování na přizpůsobivé a výrazové/. Chceme-li dostat vskutku obecný pojem rysu, musíme z Allportovy definice rysu vyloučit znak reaktivnosti. Některé rysy záleží v stejné reakci na třídu podnětů /např. fobie z koní, strach z onemocnění, soucit/, jiné nejsou reaktivní, ač mohou reakce doprovázet /např. určitý druh fabulační fantasie/. Rys osobnosti pro nás bude znamenat jakoukoli individuální pravidelnost v duševním životě osoby. "Význačným rysem jeho povahy byla láska k rodnému kraji; jeho nesmlouvavá zásadovost". "Význačným rysem jeho byl neutuchající zájem o všechny novinky". Často se užívá slova rys ve spojení s nějakým atributem "rys povahy", "rys nadání". Na rozdíl McDougallova a Shandova pojmu sentiment jest tento pojem rysu širší; sentimenty jsou dispozice afektivní a snahové, vztahující se k jednotlivě konkrétní nebo abstraktní. Rysem můžeme nazvat i lásku k zvířatům vůbec i lásku k určitému zvířeti. /Podle naší definice, nikoli podle Allportovy, u něhož je prvá rysem, druhá atitudou/. Kromě toho jsou však také rysy výrazové /např. křečovitost/, rysy temperamentu, nadání aj., kdežto sentimenty jsou vždy obráceny k určitému předmětu. U Allporta jim odpovídá spíše pojem atitudy. U rysů užíváme obecných jevů /např. ctižádost/, Allport však právě popírá, že by se týž rys mohl vyskytnout shodně u různých individuí. V naší definici "individuální pravidelnost" znamená pouze, že to není obecně lidská pravidelnost. Individualizace však by mohla být pouhou věcí stupně /menší nebo větší ctižádost/. Tímto pojetím zůstáváme tolerantní k nauce o jednotných rysech /"unitary traits"/, s kterou Allport polemizuje /míní názor Thurstonův/. Tato nauka tvrdí, že člověk je duševně charakterizován individuálními hodnotami veličin vyskytujících se u lidí všeobecně, např. každý člověk má určitý stupeň inteligence nebo činitele volního. Allportovi se nezdaří dosavadní výzkumy z tohoto předpokladu vycházející /tedy faktorová analýza/ příliš slibné. Princip funkcionální autonomie a princip individualnosti rysů jsou ve sporu s naukou, že člověk má rysy obecné jen kvantitativně se lišící. Rozhodně také Allport odmítá předpoklad nezávislosti rysů, který však připouštějí zastánci nauky o jednotných rysech /Thurstone aj./ jen pro některé faktory.

Skepse Allportova vůči faktorovacím metodám stoupencům jednotných rysů zdá se mi přílišná a zavrhování jednotných rysů přímo nesprávné. Allport sám užívá obojí pojmy "společný rys" i "rys individuální"; zvláště společnost vtiskuje svým členům společné rysy. "Common traits are those aspects of personality in respect to which most mature people within a given culture can be compared". To jsou ovšem rysy typické pro skupiny, ale nauka o jednotných rysech míní rysy všelidské. Správné je tedy: "What is unique and what is universal both need to be explored". Allport svou naukou o individuálních rysech rozvedl podrobněji Sternův znak svézákovitosti osoby. Pojem rysu však neklasifikoval příliš vhodně. V nauce Klagesově existuje daleko důkladnější roztržení typů rysů a kromě toho dále klasifikaci rysů samých, ovšem rysů obecných /pudových pruhů interindividuálních/.

Další obsah Allportova systému není již tak originální, nýbrž synthetickoeklektický. Allport se zabývá procesy, které vedou k vzrůstu osobnosti: je to diference, integrace, zrání, učení, psychoanalytické mechanismy, kompenzace. Zdůraznu-

je centrální význam vědomí sebe pro osobnost, zabývá se znaky zralé osobnosti: rozšířením zájmu o druhé nad egocentrismem, schopností sebepoznání a humorem. Potírá behavioristickou nauku o identických elementech v podobných reakcích, která měla vysvětlit, proč v podobných situacích člověk reaguje lépe na základě předchozí zkušenosti. Allport to vysvětluje generalizací a integrací, která je založena právě na individuálních charakteristických rysech. Pro jednoho člověka je celá řada situací polem pro sebeobdivování, kdežto jiný v nich reaguje nepodobně. Záleží na individuálním významu, ne na obecně vystižitelné identitě elementů v podobných situacích.

V knížce "The use of personal documents in psychological science" 1942 obhajuje G.W. Allport znovu důležitost zřetelů k individualitě, která nemá být studována bromaďnými methodami statistickými, nýbrž mimo jiné osobními dokumenty, jako je vlastní životopis, deník, dopisy, zápisy rozhovorů, snů, přiznání, literární výtvo-ry ap. Hledí probíjet proti americkému ctění statistik vědeckou oprávněnost zkoumání jedinečných případů.

Knížka "Becoming" - /v něm. překladu Werden der Persönlichkeit, do češtiny přeložil Jan Souček, "Geneze osobnosti" 1966/ doplňuje základní spis z r. 1937 novou teorií pojmu já a filosofickými úvahami. Allport se hlásí k Leibnizově ideji, že osobnost je zdrojem činů a bojuje proti lockovské tradici pasivní mysli, která pokračuje v pozitivistické psychologii až do dneška. Horlí pro jedinečnost osoby. Místo termínu já volí název proprium /to, co je osobnosti vlastní/. Tento termín se sice neujal, ale Allport soudí, že nejlépe označuje to, co má na mysli. Pod tímto názvem shrnuje nejprve aspekty, které psychologové přisuzují já: 1. Tělesný smysl jako základ sebeuvědomění, 2. vědomí totožnosti sebe sama, 3. sebevědomí ve smyslu pýchy, hrdosti ap. a sebeláska, 4. to, co člověk pociťuje jako svoje /rozšířené já/, 5. racionální já /ale do toho zahrnuje i Freudovy obranné funkce já proti pudům/, 6. obraz sebe sama /jak se člověk vidí a jaký má ideál sebe/, 7. vlastní úsilí, 8. vědoucí já kantovské. Allport nechce znovu zavést pojem duše, a cituje se souhlasem dokonce A. Adlera, který já redukuje na individuální životní styl, což je přece negace já /Adlerova "individuální" psychologie je totiž popřením individuality/, ale fakticky se od Adlera velmi liší. Sám vychází z rozlišení aspektů já zavedených Jamesem a připojuje k nim ty, které zdůraznili jiní psychologové, zejména vůli já /vlastní úsilí/ a kantovské já /vědoucí já/; nesouhlasí jen s tím, že Kant je odděluje ostře od ostatních funkcí já jakožto "čisté" já od "empirického". Hlásí se k filosofickému personalismu, jemuž já je jednotným činitelem, ale nevyděluje je jako něco zcela samostatného v osobnosti. Všecky jeho funkce - výše vyjmenované - jsou důležité.

Allportův termín proprium však podstatně zužuje pojem já. Proprium je termín, kterým se má vystihnout to, co v osobnosti vytváří jedinečnost a svéráznost. Tento pojem je prý pro psychologii přijatelný bez přijetí filosofického stanoviska.

K tomu poznamenávám, že jde nejprve o problém já jakožto činitele. Vědomí sebe sama je psychologický fakt /tělo, duševní totožnost, sebehodnocení, rozšíření sebe na "my" a "mé věci", moje souzení, moje vůle/. Je to, co si takto uvědomujeme faktickým činitelem, a když ano, v jaké míře? Že se mi já jeví jako činitel, to ještě nedokazuje jeho samostatnost. To by bylo přijetí základní metodologické chyby fenomenologů, brát jev za jediný základ. Za druhé: pokud jde o jedinečnost a svéráznost, ta velmi často pro já nebývá vůbec podstatná v tom přehnaném smyslu, jaký jim dávají individualističtí filosofové. Mnoho ze singularnosti člověka vyplývá z místa a času, kde se narodil a kde žil. Do obsahu já patří stejně obecně lid-

ské a speciální společné s menšími třídami lidí jako to, co je v historii člověka jeho vlastní. Abstrakce "proprium" není tedy k ničemu.

Je pochopitelné, že Allportovi je sympatický existencialismus a slibuje si od něho podněty k rozvoji psychologie individua a svobody. Svobodu člověka však - stejně jako Sartre v pozdějších pracích /Kritika didaktického rozumu/ - nebere jako absolutní. Vedle chvály existencialismu zdůrazňuje Allport hodnoty americké demokracie a náboženství. "Psychologie, která brání porozumění náboženským možnostem člověka, sotva zasluhuje, aby byla označena jako logos lidské psyché". Z hlediska Allportovy personalistické psychologie pochopíme jeho boj proti psychoanalýze. Obrací se vůbec proti teoriím motivace, které vidí jediný pramen jednání v odstranění napětí. /Freud jen zřídka použil správnější formulace, že jde o udržení optimálního napětí, nikoli o odstranění napětí vůbec/. Allport přijímá od Maslowa vedle motivů "nedostatku" /směřujících k odstranění napětí/ "motivy růstu", jež napětí udržuje v zájmu vzdálených a často nedosažitelných cílů, mezi něž patří hodnoty a ideály. Domnívá se, že psychoanalytický výklad svědomí je nesprávný. Kdyby prý se svědomí zakládalo jediné na rodičovských zákazech a identifikaci s rodiči v raném dětství, pak by postupně v životě sláblo. Z psychoanalýzy je však známo, že člověk se dále formuje podle vzorů i v mládí /a dospělosti/. Individuálnost hodnocení se podle mého názoru projevuje v tom, že jednotlivec klade individuálně nestejný důraz na hodnoty, které jsou mu nabízeny okolím a někdy i vzdálenějšími kulturami. Ale tento "výběr", jak tomu říká Allport, není svobodný.

Americká psychologie osobnosti se od vydání Allportovy Osobnosti /1937/ rozvinula převážně jinak, než by odpovídalo jeho přáním. Především rozbujela psychometricky podložená teorie, tj. teorie osobnosti, založená na faktorové analýze. Je ironií dějin, že podobně jako u W. Sterna, se z Allportových podnětů uplatnilo nejvíce to, k čemu byl nejkritičtější, totiž jeho příspěvky, vypracované společně s anglickým psychometrikem Vernonem. Je to jednak Allport-Vernonova stupnice hodnot, která kvantifikuje Sprangerovy hodnotové typy dotazníkem. Používá se jí dodnes jako nejosvědčenější škály. Za druhé navazují výzkumy z poslední doby na společné studie G.W. Allporta a P.E. Vernona o výrazových pohybech. Zde se oba pokusili o kvantitativní zpracování některých ideí Klagesových o výrazu osobnosti. Zkoumali jeho individuální konsistenci ve větším počtu výrazových oblastí experimentálně a zjistili statistickým zpracováním některé individualizující veličiny faktory /rozsah pohybů, centrifugální směr, důraz pohybu, ne však zcela obecný faktor rychlosti, energie ani variability/. V druhé části své knihy zkoumají v tomto ohledu rukopis. V americké psychologii bylo v takovýchto výzkumech pokračováno ve větší míře až po čtvrt století. /Wolffův výzkum výrazu kresby u dětí je kvalitativní/. V roce 1928 vypracoval G.W. Allport se svým bratrem Floydem kvantitativní dotazník A-S, tj. ascendance - submission /The A-S reaction study/. Také tato myšlenka se ujala, byly však vypracovány četné obměny jinými autory.

V americké psychologii osobnosti se mezitím rozvinul přístup psychologie sociální, jemuž G.W. Allport věnoval v knize z r. 1937 velmi malou pozornost. Význam G.W. Allporta je však větší než jeho mladšího současníka Stagnera, který rovněž v roce 1937 vydal knihu "Psychology of Personality" /3. přepracované vydání 1961/. Již v prvním vydání věnoval Ross Stagner větší pozornost sociálním determinantám osobnosti /rodina, škola, hra a rekreace, ekonomické podmínky/ a výkladu podmíněnosti motivace růzností kultur. K tomu poskytla materiál škola kulturní antropologie, která se právě v té době začala v USA rozvíjet /Meadová, Benedictová/. Kapitulu prvního vydání "Osobnost a vzorce kultury" zpracoval Maslow. Ale Stagner nerozvíjel historickou podmíněnost osobnosti. Spíše zdůrazňuje nutnost eko-

ekonomické reformy americké společnosti. Stagnerova kniha má proti Allportově ráz spíše rovnoměrně učebnicový. Jeho kritika Freudova pojetí osobnosti je mnohem mírnější než Allportova; vytýká mu především malé respektování vlivu společnosti /té či oné kultury/ na rozvoj osobnosti a nedbání motivu sebezvýšení /který zdůrazňuje rovněž Allport/. Proto připomíná zásluhy Adlera, Horneyové a Fromma, avšak považuje současnou americkou teorii sociálně podmíněné motivace za pokročilejší. Stagner pokládá za základní pojem homeostázi, kdežto Allport ji akceptuje jen pro biologické potřeby. Stagner ji chápe podle vzoru Lewinova v psychickém poli; osobnost je však organizována podél času a směřuje i v této dimenzi k rovnováze. Pojem homeostáze rozšiřuje Stagner i na společnost.